

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ

Т.П. Казакова

ГРЫГОРЫЙ ЦАМБЛАК: ЦАРКОЎНЫ ДЗЕЯЧ І ПІСЬМЕННІК

Мінск

ВТАА “Права і эканоміка”

2008

УДК 883.2(09)(082)
ББК 83.3(4Бел)я43

Выданне кафедры гісторыі беларускай літаратуры
Белдзяржуніверсітэта
Адрас: 220050, Мінск, вул. К. Маркса, 31, каб. 56;
тэл.: 222-35-82; E-mail: histbellit@tut.by
Internet-старонка **www.khblit.narod.ru**

Навуковыя рэдактары:

доктар філалагічных навук Сяргей Кавалёў
доктар філалагічных навук Мікола Хаўстовіч

Рэцэнзенты:

член-карэспандэнт НАН Беларусі **Алег Лойка**
кандыдат філалагічных навук **Вячаслаў Чамярыцкі**

Казакова Т.П. Грыгорый Цамблак: царкоўны дзеяч і пісьменнік. – Мн.:
ВТАА “Права і эканоміка”, 2008. – 127 с.

ISBN 978–985–442–539–9

Упершыню ў беларускім літаратуразнаўстве асэнсавана царкоўна-палітычная пазіцыя, даследавана паэтыка і апублікаваны некаторыя творы Грыгорыя Цамблака, якія ён напісаў у Вялікім княстве Літоўскім. Кніга разлічана на студэнтаў, выкладчыкаў школ, ліцэяў і ВНУ, усіх, хто цікавіцца мінуўшчынай беларускага народа.

УДК 883.2(09)(082)
ББК 83.3(4Бел)я43

ISBN 978–985–442–539–9

© Т.П. Казакова, 2008

ПРАДМОВА

Духоўнае адраджэнне грамадства і працэсы дэмакратызацыі абумовілі цікавасць да вытокаў нацыянальных літаратур, да багатай спадчыны нашага народа. З даўніх часоў на беларускіх землях жылі і добра сябе адчувалі прадстаўнікі розных народаў, дзейнасць якіх арганічна ўвайшла ў кантэкст беларускай культуры. Нам неабходна ўспомніць і глыбока асэнсаваць літаратурную спадчыну царкоўных пісьменнікаў, якія сваёй духоўнай працай служылі чалавеку і неслі яркае мастакоўскае слова дзеля яго выратавання.

Выдатнай з’явай у гісторыі беларускай культуры XV ст. была дзейнасць таленавітага царкоўнага пісьменніка і прапаведніка Грыгорыя Цамблака. Літаратурная і грамадска-палітычная дзейнасць Грыгорыя Цамблака ў Вялікім княстве Літоўскім застаецца малавывучанай. Сярод вучоных няма адзінства з вызначэннем аб’ёму творчасці пісьменніка, у нас няма сучасных публікацый яго твораў, не цалкам даследаваны літаратурная гісторыя ягоных “Словаў”, пытанні паэтыкі, традыцый, наватарства, хаця

значнасць яго мастацкага ўкладу ў беларускую літаратуру агульнапрызнаная.

Першымі даследчыкамі творчасці Цамблака былі рускія царкоўныя гісторыкі – мітрапаліты Яўгеній і Макарый, архіепіскап Філарэт, работы якіх па сутнасці заклалі асновы “цамблаказнаўства”. Мітрапаліт Макарый лічыў, што “на працягу двух стагоддзяў – XIV і XV – у Расіі не было ніводнага пісьменніка-прапаведніка, які б мог параўнацца з Грыгорыем Цамблакам па красамоўству і ўнутранай вартасці сваіх твораў” [Макарий 1857, 97].

Многія спрэчныя пытанні жыццёвага шляху і літаратурнай дзейнасці пісьменніка высветлены ў працах рускіх вучоных канца XIX – пачатку XX ст.: П.А. Сырку, П.П. Сакалова, С.П. Шавырава, епіскапа Мелхіседэка [гл.: Сырку 1884, 106–153; Соколов 1895, 52–72; Melchisedek 1884, 163–174]. Некалькі паменшылася цікавасць да спадчыны Грыгорыя Цамблака пасля адмоўных ацэнак яго творчасці К.Ф. Радчанкам, В.К. Златарскім і Э. Калужняцкім [гл.: Радченко 1898, 240–260], якія ў творах прапаведніка беспаспяхова спрабавалі знайсці гістарычныя звесткі, якіх у яго ці няма зусім, ці іх можна выявіць у падтэксце “Словаў”. Вяршыняй дарэвалюцыйнага “цамблаказнаўства” з’яўляюцца манаграфіі А.І. Яцымірскага, якія вызначаюцца навізной і багаццем сабранага матэрыялу. У ацэнцы даследчыка, Грыгорый Цамблук выключны “аратармастак у поўным сэнсе тэрміна”, заўсёды ў пошуках вечнай прыгажосці паэтычнага слова і ўзвышана-царкоўнага вобразу [гл. Яцимирский 1906].

Шматлікія аспекты творчай спадчыны Грыгорыя Цамблака асветлены ў працах балгарскіх медыявістаў – В. Кіселкава, П. Русева, Н. Дончавай-Панаевай, А. Давідава, К. Мечава, А. Трыфанавай, рускага літаратуразнаўца Ю.К. Бегунова, украінскага даследчыка Ю.В. Пеляшэнка [гл.: Киселков 1946; Русев 1980; Данчева-Панайотова 1984; Русев, Давидов 1966; Мечев 1966; Трифонова 1984; Бегунов 1981; Пелешенко 1987], якія раскрывалі літаратурную спадчыну пісьменніка ў кантэксце эпохі. Асноўную ўвагу даследчыкі надавалі пахвальным словам, якія Грыгорый Цамблак прысвяціў выдатным дзеячам эпохі – Яўфімію Тырнаўскаму і мітрапаліту Кіпрыяну. Майстэрства Грыгорыя Цамблака – прапаведніка даследавана недастаткова. Некаторыя творы Грыгорыя Цамблака апублікаваны ў фундаментальнай працы беларускіх навукоўцаў “Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII ст.” (Мн., 2003), творчая спадчына пісьменніка разглядаецца ў “Гісторыі беларускай літаратуры XI–XIX ст.” (Мн., 2007).

Як адзначаў М.Н. Громаў, “таленавіты чалавек з тонкай душэўнай арганізацыяй у любую эпоху мае няпросты жыццевы шлях, што патрабуе сур’ёзнага яго асэнсавання” [Громов 1983, 18]. Гэтая думка мае прамыя адносіны да складанага, поўнага стратаў і набыткаў творчага лёсу Грыгорыя Цамблака.

Раздзел I.

ТВОРЧЫ ПАРТРЭТ ГРЫГОРЫЯ ЦАМБЛАКА

Светапогляд пісьменніка сфарміраваўся ў атмасферы грамадска-палітычнага і рэлігійнага жыцця паўднёвых і усходніх славян, талент прапаведніка разгортваўся на перакрываванні дзвюх літаратурных традыцый – паўднёvasлавянскай і ўсходнеславянскай, якія ўваходзілі ў сферу візантыйскага ўплыву. Аўтар Ніканаўскага летапісу пісаў: «Григорий Цамблак бе книжен зело, изучен убо бе книжной мудрости всяцей из детства, и много писания сотворив остави» [ПСРЛ 1965, 223].

Грыгорый Цамблак (1364–1419) паходзіў са знакамітага балгарскага роду, атрымаў выдатную гуманітарную падрыхтоўку ў Тырнаўскім манастыры Святой Тройцы, дзе выкладалі дысцыпліны першай ступені трывіума (граматыку, рыторыку, дыялектыку) і прадметы другой ступені квадрыума (арыфметыку, музыку, геаметрыю і астраномію). Вялікае значэнне ў станаўленні пісьменніка адыграў тырнаўскі патрыярх Яўфімій – таленавіты асветнік і прапаведнік, які ў сваім манастыры стварыў сапраўднае культурнае асяроддзе, ажыццявіў рэформу пісьменнасці па

ўсёй Балгарыі. Час і месца пастрыжэння ў манахі
Грыгорыя Цамблака невядомыя.

Грыгорый Цамблак

У перыяд турэцкага нашэсця на Балгарыю, калі захопнікі знішчалі матэрыяльныя і духоўныя каштоўнасці балгарскага народа, насаджалі свае ідэалы, Цамблак вымушаны быў пакінуць радзіму. З 80-х гадоў XIV ст. ён вёў падзвіжніцкае жыццё ў іншых краінах – Візантыі, Сербіі, Малдова-Валахіі і Вялікім княстве Літоўскім. Магчыма, у Канстанцінопалі ён стварыў свае першыя творы – "Слова пахвальнае вялікамучаніку Георгію", "Слова пахвальнае прароку Іліі", "Слова пахвальнае сарака пакутнікам", "Слова на вялікі чацвер", "Слова на вялікую пятніцу". Пэўны час жыў ён і на Афоне, дзе меў магчымасць удасканалваць і развіваць свае веды.

Па загаду партыярха Мацвея ў 1401 г. "честнейший в иеромонахах" Грыгорый Цамблак быў адпраўлены ў Малдова-Валахію дзеля разбору некаторых спрэчных пытанняў паміж Візантыйскай патрыярхіяй і малдаўскім мітрапалітам Восіпам. Дыпламатычная місія была выканана паспяхова і ён некаторы час быў ігуменам Нямацкага манастыра, у шматлікіх творах стварыў культ малдаўскага нацыянальнага героя Іаана Белгародскага ("Жыццё Іаана Новага Белгародскага", "Пакуты святога Іаана Новага", "Служба святому Іаану Новаму").

З 1402 па 1406 г. Г. Цамблак знаходзіўся у Сербіі. На пасадзе ігумена Дзячанскага манастыра Цамблак напісаў творы, у якіх уславіў сербскую зямлю, але сурова асудзіў жорсткіх валадароў і ваявод, якія кепска абыходзяцца са сваімі падданымі ("Слова аб пераносе мошчаў святой Петкі з Тырнава ў Сербію", "Жыццё Стэфана Дзячанскага" і "Служба Стэфану Дзячанскаму").

У 1406 г. Грыгорый Цамблак упершыню наведаў Вялікае княства Літоўскае, калі ехаў у Маскву па выкліку мітрапаліта Кіпрыяна, які, відаць, хацеў увесці яго ў склад вышэйшай царкоўнай іерархіі. Не выклікае сумненняў меракаванне пра тое, што Цамблак даводзіўся пляменнікам Кіпрыяну. На беларускіх землях яго напаткала вестка аб смерці маскоўскага мітрапаліта. Як кажа Г. Цамблак у "Надмагільным слове Кіпрыяну", згубіўшы "доброго кормчего, иже корабль къ небесемъ направляше", ён вярнуўся у Сербію, а затым пэўны час знаходзіўся у Свята-Паўлаўскім манастыры на Афоне.

Прыкладна ў 1410 г. таленавітага прапаведніка гасцінна прымае князь Вітаўт, у якога ў гэты час асабліва ўскладніліся адносіны з маскоўскім князем Васілём і мітрапалітам Фоціем. У пачатку 1414 г. Вітаўт склікаў сабор іерархаў Вялікага княства Літоўскага і прапанаваў адасобіцца ад маскоўскай мітраполіі і паставіць у сябе асобнага мітрапаліта, бо Фоцій, "сѣдяху но столе митропольстеем всея Руси", не займаецца манастырамі, цэрквы разбураюцца і бяднеюць, "весь Киев и всю землю пусту сотвори тяжкими пошлинами и данми великими и неудобь носимыми". Вітаўт адпраўляе у Канстанцінопаль дэлегацыю на чале з Цамблакам за бласлаўленнем, але канстанцінопальскія патрыярхі не пажадалі падзелу ўсходнеславянскай царквы і не задаволілі просьбу беларуска-літоўскага князя.

15 лістапада 1415 г. па прапанове Вітаўта ў Наваградку быў скліканы спецыяльны сабор праваслаўных іерархаў, на якім без згоды Канстанцінопаля на мітраполію "Киева и всея Руси" быў пастаўлены

Грыгорый Цамблак. Князь Вітаўт разаслаў "Акруговую грамату", у якой афіцыйна паведаміў аб "поставленіи въ санъ Киевского митрополита Григория Цамблака" [гл. Акты исторические 1841].

Вітаўт адпраўляе Грыгорыя Цамблака на Канстанцкі сабор

Прымаючы пастаўленне, Грыгорый Цамблак праявіў мужнасць: яго аддалі анафеме і канстанцінопальскія патрыяхі, і Фоцій, які назваў Кіеўска-Літоўскага мітрапаліта "мятежником, поставленным от несправедного собора", "отлученным и проклятым".

Мітрапаліцкая кафедра Грыгорыя Цамблака спачатку знаходзілася ў Кіеве, але пасля 1416 г., калі Кіеў быў разбураны ханам Эдыгеем, ён перанёс яе ў Вільню, а сваёй рэзідэнцыяй зрабіў Наваградак. Грамадска-палітычная і літаратурная дзейнасць мітрапаліта Літоўска-Беларускай дзяржавы працягвалася да 1419 г. Менавіта ў гэты час князь Вітаўт праводзіць палітыку, скіраваную на

ўмацаванне самастойнасці Вялікага княства Літоўскага, якое дасягнула ў перыяд яго кіравання найбольшай палітычнай магутнасці і міжнароднага аўтарытэту.

У 1418 г. на чале вялікай дэлегацыі з Вялікага княства Літоўскага, Ноўгарада, Малдавіі і Вялікай Арды Грыгорый Цамблак прымаў удзел у XVI Канстанцкім саборы каталіцкай царквы, дзе сярод шматлікіх канфесійных праблем абмяркоўваліся і пытанні аб турэцкім нашэсці на паўднёваславянскія краіны, і ўзаемаадносіны паміж Вялікім княствам Літоўскім і Тэўтонскім ордэнам. Многа блытаніны ў навуковай літаратуры існуе ў асэнсаванні ўдзелу Грыгорыя Цамблака ў рабоце сабору каталіцкай царквы, які праходзіў з 5 лістапада 1414 г. па 22 красавіка 1418 г. у Канстанцы. А.І. Яцымірскі сцвярджаў, што на гэтым саборы Кіеўска-Літоўскі мітрапаліт прадэманстраваў свае “некалькі ліберальныя адносіны” да рознасці двух веравызнанняў. [гл.: Яцимирский 1904]. Е. Галубінскі ніколі не сумняваўся ў яго “цвёрдай адданасці праваслаўю” [гл.: Голубинский 1890]. Неардынарнасць сітуацыі ў тым, што Цамблак быў адным з першых праваслаўных мітрапалітаў, які спрабаваў устанавіць кантакт з кіраўніцтвам заходняй царквы.

XVI Усяленскі сабор каталіцкай царквы быў даволі прадстаўнічым форумам, у якім удзельнічалі знакамітыя царкоўныя і свецкія асобы – пяць патрыярхаў, 33 кардыналы, 47 архіепіскапаў, 145 епіскапаў, 150 ігуменаў, 2000 прадстаўнікоў ад 37 універсітэтаў, 5000 манахаў, знакамітыя італьянскія гуманіс-

ты – Паджо Брачаліні, Леонарда Бруні і інш. Удзельнікам сабору неабходна было вырашыць пытанне аб аб'яднанні царквы пад кіраўніцтвам рымскага папы, асудзіць ерэтычнае вучэнне Яна Гуса, правесці царкоўныя рэформы.

Грыгорый Цамблак на Канстанцкім саборы

11 лістапада 1417 г. удзельнікі сабору абралі адзінага кіраўніка – знакамитага рымляніна Марціна V, пасля гэтага аб'явілі ерассю вучэнне Яна Гуса і прынялі пастанову пра тое, што ў пытаннях веры ўсім неабходна падпарадкоўвацца рашэнням сабору.

Паданне Ніканаўскага летапісу сведчыць аб тым, што князь Вітаўт прапанаваў Грыгорыю Цамблаку ісці ў Рым і правесці дыялог з папай і яго мудрацамі. Насамрэч па загаду Вітаўта і Ягайлы Цамблак быў адпраўлены на чале вялікай дэлегацыі на Канстанцкі сабор. 19 лютага 1418 г. дэлегацыю Вялікага княства Літоўскага сустракаў у Канстанцы імператар Свяшчэннай Рымскай імперыі Сігізмунд I са сваёй світаю.

Мітрапаліт Вялікага княства Літоўскага на Канстанцкім саборы сказаў дзве прамовы: прывітальную прамову на лацінскай мове ад яго імя прачытаў чэшскі багаслоў Маўрыкій Рвачка і "Слова пахвальнае айцам Канстанцкага сабору", якое захавалася у рукапісным зборніку другой паловы XVI ст. у Віленскай Публічнай бібліятэцы.

"Слова пахвальнае айцам Канстанцкага сабору" створана па ўсіх канонах эпідыктычнага красамоўства, з шырокім выкарыстаннем біблейскай вобразнасці, экспрэсіўнае і эмацыянальнае. Цамблак кажа: "Доколе единая церковь христианская на две славе разделяется, како же и наречется христианские церкви не имеяция христово съединения. Христос съедини насъ крещениемъ и евангелиемъ и ко волной страсти грядыи. Отца помоли о нас рекъ: «Отче сътвори их да будутъ

единою яко же и мы едины есмы, ныне же не едино, но имя оубо едино еже Христос, славы же и мудрованыя разна, вера же в троицу едина, исповедание же не съгласно. Доколе вѣсточниа да укоряють западныхъ, западни же – восточныхъ подобно яко же иногда во Иудее и самаритохъ веша» [Цыт. па: Никольский 1907, 152].

На думку мітрапаліта Беларуска-Літоўскай дзяржавы, толькі ў свабоднай дыскусіі можна было вырашыць усе пытанні, якія ўзніклі паміж католікамі і праваслаўнымі, і таму ён прапанаваў склікаць спецыяльны сабор аб веры: "то да подвигнет обоя страны въ собрание, и духъ святыи да послет въ сердца ваша, и слово дастъ въ отвержение оустъ вашихъ, да по первому отецъ преданію, обновъте благочестивое исповедание вѣры, не приразившемся ни в чесомже, иже от боговдохновенныхъ отецъ добръ преданнымъ догматомъ..." [Цыт. па: Никольский 1907, 152] Але папа Марцін V не ўключыў у парадак дня гэтую прапанову Цамблака, верагодна, гэтае пытанне не хвалявала яго так, як мітрапаліта Вялікага княства Літоўскага. Відаць, Грыгорый Цамблак выношваў і планы арганізацыі сумеснай барацьбы хрысціянскіх народаў супраць шматлікіх ворагаў.

Дэлегацыя Вялікага княства Літоўскага жыла ў гатэлі Ульрыха Імхольца, дзе Грыгорый Цамблак праводзіў святочныя літургіі, у якіх прымалі ўдзел праваслаўныя ўдзельнікі сабору, у тым ліку князі Федар Юр'евіч Смаленскі і адзін князь з Чырвонай Русі. На думку А.В. Флароўскага, магчыма, у Канс-

танцкім Саборы прымаў удзел князь Федар Данілавіч Астрожскі, нашчадак тураўскіх і пінскіх князеў, удзельнік Грунвальдскай бітвы, які быў шчырым прыхільнікам праваслаўя [гл.: Флоровский 1935]. Ю.К. Бегуноў не выключае і таго, што гэтым князем з Чырвонай Русі быў Федар Любартавіч (унук Гедыміна), які ў 1413–1431 гадах жыў у замку Карапец Галіцкай зямлі і быў блізкі да Ягайлы [Бегунов 1981, 57].

Няўдача царкоўна-палітычных планаў Цамблака на Канстанцкім саборы спрыяла таму, што Вітаўт пачаў узмацняць арыентацыю на каталіцтва, ёсць звесткі, што пасля яго звароту з сабору царкоўнікі сталі называць Цамблака католікам, праклятым царквою і богам, яго імя святары не ўпаміналі пры еўхарыстыі. Слушнай нам уяўляецца думка А.І. Яцымірскага, які сцвярджаў, што праваслаўныя епіскапы з Літвы прыехалі у Канстанц па жаданню літоўскага князя, але зусім не жадалі падпарадкоўвацца рымскаму папу [Гл.: Яцимирский 1904].

У маі 1418 г. Цамблак вярнуўся ў Вільню, дзе ў 1419 г. памёр ад моравай язвы. Паводле іншых дадзеных, у гэтым годзе ён пакінуў мітрапаліцкую кафедру і доўгі час пад імем Гаўрыіла жыў у адным з малдаўскіх манастыроў (памёр пасля 1452 г.), але гэтая версія малаверагодная.

Як і большасць пісьменнікаў Тырнаўскай школы, Грыгорый Цамблак быў паслядоўнікам вучэння ісіхазму, якое адрадзілася ў XIV ст. у манастырскіх цэнтрах Візантыі. Тэарэтыкі ісіхазму, афонскія манахі Грыгоры Палама і Грыгоры Сінаіт, трактавалі

абстрактныя філасофска-рэлігійныя матэрыі, але ў іх вучэнні закралася і пытанне аб чалавеку, якога яны ставілі ў цэнтр зямнога свету, назіралася цікавасць да індывідуальных перажыванняў чалавека. Адпаведна тэорыі ісіхастаў, шляхам маральнага ўдасканалення і давядзення сябе да поўнай бесстрастнасці чалавек пры жыцці можа зліцца з Богам. Гэтае вучэнне галоўнай мэтай ставіла ўдасканаленне чалавечай асобы. "У ісіхазме, – адзначае Дз. Ліхачоў, – праявілася цікавасць да псіхалогіі чалавека, да "унутранага" чалавека, да яго індывідуальных перажыванняў, да магчымасці асабістых зносін з Богам" [Гл.: Лихачев 1975].

Пісьменнікі-ісіхасты лічылі, што слова па грубай і недасканалай чалавечай прыродзе не ў стане раскрыць "унутраны" бок адлюстроўваемага, схаваную сутнасць з'яў, таму пісалі свае творы вытанчана, абагулена, у стылі "пляцення славес". Яўфімій Тырнаўскі заклікаў сваіх вучняў пісаць "в льпоту". Асноўным прынцыпам арганізацыі тэксту з'яўляецца паўтор, а на яго аснове ўзнікае скразная тэма і лейтматыў твора. Аўтар паўтарае не выпадковыя, а "ключавыя" словы, асабліва важныя для разумення тэксту. В.Ф. Канавалава пераканаўча паказала, што "пляценне славес" – гэта своеасаблівы славесны арнамент, які ўяўляе сабой спалучэнне аднакарэнных і сугучных слоў, сінанімікі і рытмікі мовы, складанага сінтаксісу і нагнятанне аднародных параўнанняў і эпітэтаў; ён цесна звязаны з рукапісным арнаментом [гл.: Коновалова 1966, 101–111].

Творчая дзейнасць Г. Цамблака у Вялікім княстве Літоўскім была надзвычай плённай. На беларускіх землях ён напісаў пятнаццаць твораў розных жанраў – пахвалы святым і гістарычным асобам ("Слова пахвальнае Дзімітрыю", "Слова пахвальнае Яўфімію"), пропаведзі ("Слова на Узнясенне", "Слова на Успенне Богародзіцы", "Слова ў тыдзень кветканосся", "Слова на Уздвіжанне", "Слова на адсячэнне галавы Іаана Хрысціцеля", "Слова на Праабражэнне"), палемічны твор ("Слова, як трымаюць веру немцы"), прамовы ("Слова пахвальнае айцам Канстанцкага сабору", "Прывітальная прамова Марціну V"), духоўны верш "На Успенне Багародзіцы", дзелавыя дакументы "Акруговае пасланне літоўскага вялікага князя Вітаўта", "Саборную грамату літоўскіх епіскапаў", "Надмагільнае слова мітрапаліту Кіпрыяну". Думку наконт таго, што ў напісанні "Акруговай граматы" і "Саборнага паслання" прымаў удзел Грыгорый Цамблак падмацоўвае Ніканаўскі летапіс, дзе сказана, што заходнерускія епіскапы "...от Витовта принужени бывшее, съдше с Григорием митрополитом своим...написавшее оправдательные слова сице..." [Никоновская летопись 1965, 237]. Балгарская даследчыца Н. Дончава-Панайотова таксама сцвярджае, што ў летапісным зводзе XVI ст., які быў напісаны пры скрыпторыі пры царскім двары па загадзе Івана Грознага сказана, што грамата літоўскіх епіскапаў была напісана "пад дыктоўку самога Грыгорыя Цамблака" [Дончева-Панайотова 1965, 76].

На беларускіх землях Грыгорый Цамблак займаўся і перапісваннем богаслужбовых кніг. У рукапісу XVII ст.

“Архіерэйскі трэбнік” захаваўся такі запіс: “Сие освящение церкви писал аз рукою моею смиренный Григорий Цамблак, митрополит Киевский, Галицкий и всея Руси” [Ганицкий 1880, 4].

У Новаспаскім зборы Дзяржаўнага гістарычнага музея ў Маскве Н.П. Папоў знайшоў “Толковую псалтирь”, якая належала Праабражэнскаму храму Слуцкага Свята-Троіцкага манастыра. [гл.: Попов 1906, 11]. Тлумачэнні псалмоў 5:4, 20:4, 22:4, 45:11, 48:13, 109:4, 117:16, 138:4, 146:9 падпісаны “Григорий, иноке”, “Григория пресвитора обители Пантократоровы”, “Григория Росийского”. Ю.К. Бегуноў сцвярджае, што такіх тлумачэнняў няма ў “толковых псалтирях” Афанасія Александрыйскага, Феадора Кірскага, Максіма Грэка. [гл.: Бегунов 1979, 321]. Безумоўна, можна пагадзіцца з высновамі Н.П. Панова і Ю.К. Бегунова, што тлумачэнні ў розны час былі напісаны Грыгорыем Цамблакам, а беларускія кніжнікі Слуцкага Свята-Троіцкага манастыра ў другой палове XVI ст. уключылі іх у “Толковую псалтирь”.

Асаблівай увагі заслугоўваюць пахвальныя словы Яўфімію Тырнаўскаму і Дзімітрыю Салунскаму. За кожным тыпам героя адчуваецца жыццёвы змест, які асэнсоўваецца аўтарам і адліваецца ў дзіўную вытанчаную форму. На фоне трагічных для Балгары падзей – яе заняволення асманскімі заваёўнікамі, прымусовага насаджэння ісламу, знішчэння вышэйшага і адукаванага саслоўя – Цамблак услаўляе мужа нага абаронцу, палымянага патрыёта, таленавітага пісьменніка, пастыра па “апостальскім і айчынным правілам” Яўфімія. Тырнаўскі мітрапаліт гнеўна асуджае вераломства, жорсткасць і бесчалавечнасць ту-

рэцкага хана Баязета, які люта расправіўся з мірнымі жыхарамі горада. Падрабязна апісвае Цамблак злачынствы турэцкага хана ў праваслаўным храме Тырнава: "Воевода, турчинъ же онъ, иже градом обладати поставленъ бысть от царь турскаго, призываетъ къ себе людѣ божія, и именемъ, и добродѣтелию. и благородіемъ иных превосходящя, яко общепольных неких совет. И они идяхоу, злыхъ последующе вестникам, в неведении яко овчатъ въ след закаляющих идяще, и своя крѣви каждо нося с убійствъных въверити с десницами спешаще. Их же въ рукоу видевъ кровоядным зверь, посреде црѣкве сих закаляетъ, или паче решти, сих священствуетъ, не устыдев ся седины, не пощадевъ юность, нѣ играніе ножу сих грѣтани сътворивъ..." [Цыт па: Русев 1975, 208]. Паказваючы трагічныя карціны народнага бедства, аўтар заклікае змагацца з захопнікамі, якія прынеслі столькі гора і пакут.

Увесь твор прасякнуты думкай аб Радзіме, дзе ў той час уладарылі "мучыцелі", "варвары", "усекатели". З замілаваннем апісвае Цамблак ваколіцы Тырнава: "Место прилежитъ Тръновскому градоу, рѣкою единою тѣчию раздѣляемо, обзорно коупно и злака плѣно и истѣкающими водами напояемо обилно..." [Цыт па: Русев 1975, 188]. Як грамадзянін і пісьменнік-публіцыст, Цамблак падкрэслівае, што для тырнаўскага патрыярха даражэй за радзіму няма нічога. У аснове мастацкага бачання пісьменніка – новыя адносіны да чалавека, усведамленне каштоўнасці яго ўнутранага свету, яго індывідуальных перажыванняў. Пранікнёна і глыбока перадае

пісьменнік духоўны стан Яўфімія ў той момант, калі яму пагражае смерць: "И понеже и онъ, от воинъ восхотень, благодръзновенно прѣдста моучителю не прѣстрашень доушею, не боазнію изменися, **тихостию лица благодать являет иже въ немъ живящаго доуха**". Перажыванні героя паказаны абстрактна, у рэчышчы агіяграфічнай традыцыі. У значнай ступені гэта дапамагаюць ажыццявіць шматлікія аналогіі са Свяшчэннага Пісання, дзейнасць Яўфімія Тырнаўскага паказана на фоне герояў Старога завету. На думку прапаведніка, просты чалавек не здольны апісаць веліч святога, таму у пахвале біблейскі цар Давід "пляце слова" тырнаўскаму патрыярху, выкарыстоўваючы шматлікія біблейскія цытаты. Дзякуючы гэтаму на пачатку пахвалы Яўфімію Цамблак сцвярджае веліч патрыярха, яго выключнасць.

У сваіх творах Цамблак асабліва падкрэслівае асветніцкую дзейнасць сваіх настаўнікаў: "пастыр Христова стада Евфимий" перадаў царкве новыя кнігі – "скріжалі істінно небесного съкровіща", а "светлое ядрило духа Киприан" умел "учение в зрящих душах вселити".

Вызначальным момантам у характарыстыцы царкоўнага дзеяча з'яўляюцца адносіны да яго паствы. Дынамічна і эмацыянальна паказвае Цамблак духоўнае адзінства Яўфімія і жыхароў Тырнава ў час нацыянальнай трагедыі: "О, кто без слъзь сия помънетъ! – Припадааху к ногамъ, очесными сия омакая тучами, устны прилагающе и лица... пастыръ нарицааху и учитель, отца чадолюбива..." [Цыт. па: Русев 1975, 219]. Як піша Л.В. Горына, у гэтым творы

"Цамблак змог ажыццявіць вышэйшыя дасягненні свайго мастацкага майстэрства... і пакінуць у навуку будучым пакаленням сваё творчае аблічча гісторыка і публіцыста, які ўвасобіў у гэтым поўным гістарычнай значнасці дакументальным і паэтычным творы велічнае і напоўненае трагізмам мінулае" [Горина 1978, 342]

"Слова пахвальнае Дзімітрыю" Грыгоры Цамблак прысвячае асабліва шануемаму хрысціянамі святому, герою многіх легендарных паданняў грэка-славянскай літаратуры. Яго гістарычным прататыпам быў знакаміты праконсул старажытных Фесалонік, які ў канцы III – пачатку IV ст. клапаціўся аб распаўсюджванні хрысціянства ў горадзе. Адноўчы Дзімітрый адкрыта сказаў аб сваіх перакананнях імператору Максіміяну, які яго спачатку пасадзіў у цямніцу, а потым забіў (26 кастрычніка 306 г.).

У Кіеўскай Русі культ Дзімітрыя Салунскага зацвердзіўся пры Дзімітрыю Яраславічу. Па просьбе Усевалада III Вялікае Гняздо ў 1196 г. з Салуні ва Уладзімір перавезлі напісаную на "магільнай дошцы" выяву вялікамучаніка, якая было ўрачыста ўсталявана ў Дзімітраўскім саборы. Па словах аўтара летапіснай аповесці аб Кулікоўскай бітве, "слаўны Дзімітрый" разам з Георгіем, Барысам і Глебам, архістратыгам Міхаілам дапамагаў русічам змагацца супраць татар на Кулікавым полі. Духовныя вершы і службы Дзімітрыю Салунскаму былі добра вядомыя беларускім кніжнікам. Так, ў зборніку XVI ст. Супрасльскага манастыра ёсць "Мучэнне святога Дзімітрыя" і "Цуд святога Дзімітрыя". У Мінеях Чэццях

XVII ст. (напісаны на беларускай мове) – служба, прысвечаная гэтаму святому. У Мінеях Чэццях Аршанскага манастыра – “Жыццё святога велікамучаніка Дзімітрыя”. Таму “Пахвальнае слова Дзімітрыю Салунскаму”, сказанае Грыгорыям Цамблака 26 кастрычніка 1417 г., было блізкае і зразумелае пастве – праваслаўным жыхарам Вільні і Наваградка.

У “вечнай кнізе” – Бібліі Грыгорый Цамблак знаходзіў пэўныя тэмы, матывы і сродкі мастацкай выразнасці, бо глыбока верыў у тое, што Слова “повреждённый ум уврачует, прельщенную душу обратить... и совершена собою обновит человека” [Цамблак Торжественник, 304]. Біблейскія вобразы і сімвалы служаць асновай, выклікаюць розныя асацыяцыі і аналогіі. Ствараецца два сэнсы – канкрэтны і абстрактны, пахвала ўздзейнічала на слухачоў тэкстам і падтэкстам, што дазваляла сярэдневяковаму пісьменніку паказаць існуючую сувязь паміж з’явамі рэальнага жыцця і хрысціянскай гісторыі.

“Слова пахвальнае Дзімітрыю” пабудавана па прынцыпе лагічнай дэдукцыі. Ва ўступнай частцы аўтар разважае пра высакароднасць пакут і смерці дзеля людзей: “Преже Христова плотскаго смотрения человеком страшна быше смерть, егда же он человек бысть и смерть за человека вкуси, тогда сладка человеком устроися смерть и со многою любовию искома и приемлема” [Цамблак 1880, 1913]. Потым тэма звужаецца – аўтар распаўядае пра хрысціянскія дабрачыннасці Дзімітрыя Салунскага (“темъ же великий онъ и непобедимый, истинный страдалецъ Димитрие: доброе днес сотвори

возмездие, многоценные дары принес великодаровитому цареви <...> яко не благочестие сам въ себе хранить и свое отечество томужде учить, но исповестъ яве предо всеми, еже господа любве являнейшее есть знамение” [Цамблак 1880, 1914]); паказвае яго антыпода – цара Максіміяна, які “нечестия семя всеявъ и в Селуньской приходя град” [Цамблак 1880, 1914] Асаблівым драматызмам і эмацыянальнасцю вылучаецца дыялог святога з царом, пасля якога Максіміян “свое безумие познаваше” [Цамблак 1880, 1914]. Аднадзямцам Дзімітрыя выступае яго слуга Нестар, вобраз якога створаны ў рэчышчы агіяграфічнай традыцыі: “доблестне душею, красен видением, от отецъ прием благочестие, от святого наказан во премудрости господню”... [Цамблак 1880, 1915].

“Слова пахвальнае Дзімітрыю”, як і ўвогуле літаратура Сярэднявечча, з’яўляецца творам чорна-белай палярызацыі. Антытэза ў мастацкім творы адлюстроўвае сярэдневяковую мадэль свету – у бачным свеце існуе дабро і зло, свет і цемра, але гэтае супрацьпастаўленне знікае ў звышзямным.

Цамблак таленавіта выкарыстоўвае прыём сінкрысісу: дзейнасць Дзімітрыя Салунскага паказана на фоне славутых герояў біблейскай гісторыі. Біблейскія вобразы і цытаты, якія шырока ўключае аўтар, арганічна ўпісваюцца ў тэкст. Вобраз Дзімітрыя мае двухслойную структуру – канкрэтна-выяўленчы і сімваліка-міфалагічны пласты. Такая структура вобраза адлюстроўвала двухслойнасць свету – зямнога і боскага, бачнага і нябачнага. Ствараецца як бы два

сэнсы – канкрэтны і агульны, пахвала ўздзейнічала на слухачоў сваім тэкстам і падтэкстам, што дазваляла пісьменніку паказаць сувязь паміж з’явамі рэальнага жыцця і хрысціянскай ідэі. Кр. Станчаў удаа назваў гэты асноўны прынцып царкоўнай літаратуры прынцыпам “двайнога адлюстравання” [гл. Станчев 1982]. Грыгорый Цамблак, жадаючы ўзвялічыць святога, уключае ў рытарычны перыяд некалькі відаў ампліфікацыі (метафарычную, сінанімічную і цытатную): “болить душею, сдается сердцем, негодуешь о безаконии нечестивыхъ и ревнуешь Моисию, Финиесу, Илии, Петру – теплейшему ученику, и ревность убо уноша святых оныхъ ревности подобна быше, дело же его с преумножениемъ оныхъ дела превосходяще <...> но саму главу идольского бесования и низложи, и сокруши, и отсече, и обли” [Цамблак 1880, 1917].

У “Слове пахвальным Дзімітрыю” адчуваюцца адносіны аўтара да апісваемых падзей. Аўтарскае “я” яскрава гучыць у заключным перыядзе: “Хвалю и zde седморичное число, яко действительно, что седмочисленныхъ сихъ копие, остроту паче, неже Ровавелева оного камене седмая очеса: блажу еже рече седмыхъ язвъ Димитриево доброе суботьство, сими бо почи отъ настоящаго седмаго и со всеми святыми часть будущего осмаго предстояния, яко непобедимый воинъ въ славе неизреченный, иже насъ ради в ребра прободенному цареву” [Цамблак 1880, 1919].

Цамблак ухваляе седмарычную лічбу – знак вышэйшай ступені ўзыходжання да спасціжэння бос-

кай тайны. Ключавое слова (седмарычная лічба) аказваецца ва ўладзе кантэксту і з'яўляецца сродкам вар'іравання сэнсавага комплексу (смерць у імя хрысціянскіх ідэалаў – узыходжанне да бессмяротнасці).

Майстэрскае зліцце “хвалы” і “хулы”, цеснае перапляценне канкрэтна-выяўленчага і міфалагічна-сімвалічнага пластоў значна драматызуе дзеянне. Такім чынам Цамблак паказвае вышнюю маральнага подзвігу Дзімітрыя Салунскага, які ахвяруе жыццём у імя хрысціянскіх ідэалаў. Малюючы ў абстрактна-алегарычнай форме грамадска-палітычную рэчаіснасць Вялікага княства Літоўскага, пісьменнік выкрывае свецкіх уладароў, якія здрадзілі інтарэсам веры і бязлітасныя да сваіх падначаленых. Пісьменнік у алегарычнай форме паказвае сапраўды гуманістычную думку аб тым, што насілле – праява антычалавечнасці і агіднасці.

З асаблівай сілай талент рытара праявіўся у пропаведзях на царкоўныя святы, якія Цамблак прамовіў у Наваградку і Вільні. Гэтыя творы ўражваюць духоўнай глыбінёй і прыгажосцю выказвання, яны складаюцца з рытмічна пабудаваных стылістычных перыядаў, рытмічныя варыяцыі дазваляюць вяртацца да асноўнай тэмы, якая пры гэтым падкрэсліваецца і паглыбляецца. Незвычайнасць мастацкай структуры “Слоў” на царкоўныя святы абумоўлена ісіхасцкім уяўленнем Грыгорыя Цамблака, што Слова можа “ўвасабляцца”, валодае жыватворнай сілай, таму ён выкарыстоўвае розныя прыёмы экспрэсіўна-эмацыянальнага стылю (“певец издалеча плетя

песнь"). Градацыя думкі пісьменніка яскрава прасочваецца ў арганічным пераходзе ад біблейскага сюжэта да асабістых перажыванняў і пачуццяў. Асабліва вылучаецца ў гэтым плане "Слова на адсячэнне галавы Іаана Хрысціцеля", дзе прапаведнік крытыкуе валадароў, якія жорстка абыходзяцца са сваімі падначаленымі. З пазіцый хрысціянскай маралі пісьменнік імкнецца раскрыць псіхалогію забойцы: "Дзіва, як вымавілі вусны цара, ведаючы, што ў жалобе будзе ўся Юдэя? Тады жахнулася ўся Юдэя, зараз – увесь сусвет. Як ішлі ногі забойцы? Якімі вачыма глядзеў на нябеснага пустэльніка? Як падступіў, як дастаў меч, як не сарвалася агідная рука, дакранаючыся да святое шыі?" [Цамблак 2007, 106.] У шматлікіх абвінаваўчых сентэнцыях аўтар паказвае адносіны да адлюстроўваемых падзей, абгрунтоўвае ўласную пазіцыю.

Даследчыкі царкоўнай музыкі адзначаюць, што Цамблак увёў у беларускіх храмах балгарскі распеў [гл. Гай дэ Пікарда 1995]. Захаваўся адзіны духоўны верш Грыгорыя Цамблака "На Успенне Багародзіцы", які ўяўляе сабой сінтэз гімна, слова і музыкі. Пачынаецца верш традыцыйным кукуліем:

Днесь владычица і Богородица,
пресвятая Дева царица,
преходит от земных к премирным,
ко царю царъствующему,
к сыну своему и Богу [Ундольский 1846, 4].

Урачыстасць і глыбокі сэнс падзеі перадаюць рытарычныя воклічы і хайрэтызмы, чаргаванне ікасаў і кандакаў.

Радуйся двере жизни,
Радуйся горо присьнная,
Радуйся мосте приводяй всьх,
Иже вьрою Твоё преставление
чтущая къ вечному.
Подобает бо ти матери Божии,
Яко цариць, царьскими добротами
дароноситься [Ундольский 1846, 5].

У заключнай частцы верша аўтарскі зварот да Багародзіцы прасякнуты зямнымі клопатамі:

Царице небесная и
многопътая Владычице!
Сродна присвоения не забуди
и не оскудеи назирающся,
Не забуди царя и град, и люди,
иноци и прости [Ундольский 1846, 5].

Безумоўна, пры стварэнні духоўнага верша Грыгорый Цамблак абапіраўся на багаты вопыт антычных рытараў – Рамана Сладкапеўца, Грыгорыя Вялікага, Іаана Дамаскіна, Іаана Златавуста.

Творы Цамблака шырока перапісваліся праваслаўнымі манахамі, бо ў іх асвятляліся праблемы, якія хвалявалі ўвесь хрысціянскі свет. Кніжнікі Супрасльскага, Слуцкага Свята-Троіцкага, Жыровіцкага, Аршанскага, Лаўрышаўскага манастыроў на працягу XV–XIX стст. уключалі творы Г. Цамблака ў розныя тыпы зборнікаў.

У зборы Кірыла-Белазерскага манастыра ёсць “Книга Григория Цамблака”, якая была складзена ў XV ст. Другі зборнік, які ўключае 18 твораў пісьменніка, склаў у другой палове XV ст. дзяк Андрэй. Большасць жа твораў мітрапаліта

захавалася ў зборніках XVI–XVIII ст. Вывучэнне гісторыі распаўсюджвання твораў пісьменніка ў беларускіх, рускіх і ўкраінскіх рукапісах паказала, што яны пастаянна перапісваліся побач з пропаведзямі Іаана Златавуста, Грыгорыя Кесарыйскага, Кірылы Тураўскага, Клімента Ахрыдскага ў розных тыпах зборнікаў (“Торжественники”, “Минеи Четы”, “Жития святых”).

На беларускіх землях ён таленавіта развіваў традыцыі ўрачыстага красамоўства ўсходнеславянскіх рытараў, таму па сваёй ідэйнай накіраванасці, тэматыцы і жанрава-стылістычных асаблівасцях яго “Словы” не толькі адпавядалі зменам у духоўным жыцці беларускай народнасці, але і добра ўпісваліся ў мастацкія традыцыі агульнахрысціянскага аратарскага майстэрства.

Раздзел II

ГРЫГОРЫЙ ЦАМБЛАК I ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКІЯ РЫТАРЫ XI–XII ст.

У працах А.С. Бушміна, В.В. Каваленкі, Дз.С. Ліхачова, А.І. Мальдзіса, А.А. Лойкі глыбока прааналізаваны шматбаковы характар, праблемы традыцыі і пераемнасці ў літаратуры. А.А. Лойка слушна сцвярджае, што старабеларуская літаратура Сярэдневякоўя знаходзілася “ва ўлонні усееўрапейскай хрысціянскай адзінасці, усееўрапейскай прагі Бога, малітвы, святасці, дабрыні, хрысціянскага гуманізму” [Лойка 1994, 5].

У XI ст. мітрапаліт Іларыён напісаў “Слова пра закон і ласку”, якому ўласціва “адзінства патрыятычнай ідэі і шырокага агульначалавечага універсалізму” (Дз.С. Ліхачоў), у XII ст. епіскап Кірыла стварыў каля сямідзесяці твораў, якія прынеслі яму славу “другога Златавуста”. Літаратурная дзейнасць Грыгорыя Цамблака на беларускіх землях адбывалася ў перыяд росквіту Вялікага княства Літоўскага. Князь Вітаўт выношваў ідэю разрыву дыпламатычнай вуніі з Польшчай, у яго абвастрыліся адносіны з маскоўскім князем Васілём і мітрапалітам Фоціем,

таму ён і вырашыў паставіць Грыгорыя Цамблака на мітраполію “Кіева і ўсёй Літоўскай дзяржавы”. І.Б. Грэкаў прыводзіць цікавае пісьмо лівонскага магістра, у якім той піша, што “Вітаўт абраў <...> патрыярха ў Літве і разлічвае прывесці у паслушэнства гэтаму патрыярху масквіцянаў, наўгародцаў, пскавічоў, адным словам, усе рускія землі” [Греков 1975, 295]. Вядома і тое, што ў гэты час будуюцца шмат цэркваў і манастыроў у Брэсце, Слоніме, Слуцку, а ў сталіцы дзяржавы – Вільні – цэрквы пераважалі над касцёламі.

Прамае дачыненне да асобы Грыгорыя Цамблака мае думка М. Бердзяева: “Чалавек па сваёй унутранай прыродзе ёсць нейкі вялікі свет – мікракосмас, у якім адлюстроўваецца і знаходзіцца ўвесь рэальны сусвет і ўсе вялікія гістарычныя эпохі” [Бердяев 1990, 19].

Асэнсаванне гістарычнасці быцця і праблема зямнога прызначэння чалавека знаходзіць мастацкае афармленне ў “Слове пра закон і ласку” мітрапаліта Іларыёна, у прытчах Кірылы Тураўскага, у “Слове пахвальным Яўфімію” Грыгорыя Цамблака.

Мітрапаліт Іларыён, услаўляючы хрысціянства, “зробіў прадметам свайго разгляду лёс усяго чалавечтва” [Горский 1987, 39]. Таленавіта выкарыстоўваючы прынцып лагічнай дэдукцыі, ад агульнафіласофскай праблемы (узаемаадносіны Старога і Новага Запаветаў) ён пераходзіць да тэмы Русі, ухваляе яе першахрысціцеля князя Уладзіміра. Услаўляючы Русь як роўную сярод іншых хрысціянскіх народаў, Іларыён надае пропаведзі патрыятычнае гучанне: “И донележ стоит мир, изми ны от руку чужих; и да не

нарекутся людие твои: людие пагубнии, и стадо твое: пришельцы в земли не своя; да не рекут страны: где есть Бог их? И не попускают на ны скорби и гладу и напрасных смертий, огня и потопления, да не отьются малодушнии милости твоя?" [Иларион 1994, 105]. У "Слове пахвальным Яўфімію" Грыгорый Цамблак з горыччу згадвае сваю спакутаваную радзіму – Балгарыю, падкрэслівае, што тырнаўскі патрыярх "от вѣсех предпочтено судив отчѣство, к тому пакы вѣзвращает ся" [Русев 1971, 160]. Думкі пра лёс радзімы яднаюць гэтыя творы і робяць іх актуальнымі і блізкімі для ўсіх народаў у розныя часы.

Будучыню свайго народа мітрапаліт Іларыён бачыць шчаслівай і радаснай. У пахвале князю Уладзіміру ён кажа: "Виждь и град величеством сияющь, виждь церкви цветущей, виждь христианство растуще, виждь град иконами святых освящаем блистающеся, и тимьяном обѣухаемь, и хвалами и божественными пении святыми оглашаем?" [Иларион 1994, 96]. Пачуццё трылогі за свой народ, які знаходзіўся ў турэцкай няволі, працінае творчасць Грыгорыя Цамблака. Пісьменнік, таленавіта аздабляючы свае творы элементамі драматычнага эфекту, шырока выкарыстоўваючы біблейскую сімволіку, абвінавачвае шматлікіх ворагаў хрысціян. Абарона роднай веры і культуры, услаўленне нацыянальна-культурных дзеячаў ва ўмовах турэцкага нашэсця былі глыбока патрыятычнымі актамі Грыгорыя Цамблака. На фоне падзей біблейскай гісторыі, спалучаючы прыёмы абстрагавання і псіхалагічнай пранікнёнасці, пісьменнік паказвае "ўнутраны" свет

Яўфімія Тырнаўскага, яго хрысціянскія добрачыннасці і грамадзянскую пазіцыю.

Значнае месца ў творчасці сярэднявечных рытараў займала праблема маральнага ўдасканалення чалавека. М. Бярдзьеў пісаў, што “хрысціянства ўпершыню прызнала бясконцую каштоўнасць чалавечай духоўнасці” [Бердзев 1990, 92].

Кірыла Тураўскі ў “Прытчы пра душу і цела”, у “Слове пра чалавека і пра нябесныя сілы” і ў “Слове святога Кірылы”, разважаючы пра духоўнае і цялеснае, нябеснае і зямное, паказваючы дваццаць “мытарств” чалавека, абапіраючыся на аўтарытэты евангеліста Мацвея, Іаана Багаслова і апостала Паўла, сцвярджае, што “высотою и величеством невозможно изглаголить усты человеческими”. У творах тураўскага епіскапа праз багатую біблейскую вобразнасць і цытацыю тэкстаў Свяшчэннага Пісання, твораў візантыйскіх рытараў яскрава адчуваецца прыярытэт духоўнага над цялесным, ён верыў у магчымасці чалавечай душы дасягнуць нябеснага Царства. У гэтай сувязі А.А. Кожынава слухна заўважае: “комплексны воблік свету ў свядомасці чалавека складваецца як за кошт рэальнай рэчаіснасці, так і за кошт рэчаіснасці ідэальнай, якая канцэнтруецца ў свядомасці чалавека ў асноўным пад ўздзеяннем тэкстаў” [Кожынова 1999, 21].

Пісьменнік-ісіхаст Грыгорый Цамблак успрымае чалавека як вышэйшую разумную істоту, дзеля якой Бог стварыў свет. Філасофія ісіхастаў пабуджала да ўнутранай духоўнай актыўнасці, дынамічнага самазасяроджвання ў малітве, да самаўдасканалення

асобы, бо ісіхасты разглядалі чалавека як “адзіную псіхасаматычную істоту”.

Адной з цэнтральных ідэй усходняй патрыстыкі М. Бердзяеў лічыў ідэю тэозіса, ператварэння свету. Так, тэма ператварэння была ўласціва і для ўсходнеславянскіх рытараў XI–XII стст., і для творчасці Грыгорыя Цамблака.

На думку мітрапаліта Іларыёна, прыняцце хрысціянства, “веры благодатной”, ператварыла Русь: “Бывъшем намъ слепомъ и истиньнааго света не видящемъ, нъ въ льсти идольстии блудящемъ, къ сему же и глухомъ отъ съпасенааго учения помилованы Бог – и въсия и въ насъ светъ розума ”[Иларион 1994, 64]. Шматлікія цытаты з кнігі прарока Ісайі пераконваюць у неабходнасці і гістарычнай абумоўленасці ператварэння.

Цэнтральнай ідэяй творчасці Кірылы Тураўскага з’яўляецца духоўнае перамяненне чалавека пры дапамозе кніжнай асветы. У “Прытчы пра душу і цела” тураўскі епіскап сцвярджае: “Добро убо, братье, и зело полезно еже разумевати нам божественных писаний ученье: се и целомудрену душу стваряет, и к смирению прилагает ум, и сердце на реть добродетели възъстряет, и всего благодарствена створяет человека, и на небеса к горним обещанием мысль приводит, и к духовным трудом тело укрепляет, и преобидити сего настоящего житья, славы и богатства творит, и всея житийския света сего печали отводит” [Мельнікаў 1997, 429]. Шматлікія гомеатэлегіі ўзмацняюць уражанне велічнасці і значнасці гэтага працэсу. “Майстэрства Кірыла Тураўскага, – піша А.А. Лойка, – звязана перш за усе з умельствам арга-

нічна весці выкладанне зместу адразу ў двух пла-
нах – канкрэтна-прадметным (калі ідзе сюжэтнае
апавяданне павучальнае альбо палемічнае) і сімволі-
ка-абагульняльным (калі аўтар імкнецца выйсці на
агульначалавечую праблематыку, сцвярджаючы ма-
ральна-філасофскія каштоўнасці)” [Лойка 2001, 91].

Для Грыгорыя Цамблака ідэя перамянення
з’яўляецца дамінантнай, бо ў аснове яго светапогля-
ду было ўяўленне пра разумовую малітву і фаворскі
свет, свет перамянення, які папярэднічаў царству
Бога. Згодна з тэорыяй ісіхастаў, чалавек пры дасяг-
ненні вышэйшай ступені духоўнай дасканаласці мог
убачыць фаворскае святло, водбліскі якога маглі ад-
біцца і на ім. Вучэнне ісіхастаў аб перамяненні чала-
века – гэта, па сутнасці, тэорыя творчага працэсу.
Тэарэтык ісіхазму Грыгорый Палама вучыў, што ме-
навіта дар творчасці вылучае чалавека і надае яму
асаблівае месца ў сусвеце. Вядомыя царкоўныя і ку-
льтурныя дзеячы адрозніваюцца харызматычнымі
талентамі, бо творчасць – гэта кеносіс, патрабуе ад
чалавека напружання фізічных і духоўных сіл: “Не
бо токмо уча, или вещаа, но и зримъ, просто дос-
тоин бе всякоа добродетели учение въ зрящихъ ду-
шах вселити” [ЧОИДР 1872, 28].

Сярод твораў, якія Грыгорый Цамблак напісаў
у Наваградку і Вільні, вылучаецца “Слова на Прааб-
ражэнне Госпада Бога Ісуса Хрыста”, якое захавалася
ў шматлікіх рукапісных зборніках. Пропаведзь
уражвае эмацыянальнасцю, духоўнай глыбінёй, імк-
неннем паказаць евангельскія падзеі ў кантэксце
хрысціянскай гісторыі (Ев. Мцв. 17.1–9). Менавіта ў
гэтым творы прапаведнік вызначае свой мастацкі

стыль: “*невец издаlechа плетя песнь*”. На аснове псалма (Псалтыр 67.16) Грыгорый Цамблак стварае гімн Фаворскай гары, дзе адбылося духоўнае Праабражэнне Ісуса Хрыста: “гора божия, гора усыренная, гора тучна, гора, яже благовали Бог жити в нея” [Цамблак №214, 200 зв.]. Аўтар творча асэнсоўвае біблейскія вобразы і падзеі, супастаўляе гару Фавор са старазапаветнымі гарамі – Сінаем, Харывам і Араратам – як святло і цемру, падкрэслівае, што Фавор – гэта месца *над* гэтым светам, “уединенно и пусто”. Цікава, што сведкамі падзеі, якая адбывалася на гары Фавор, з’яўляюцца старазапаветныя героі – Майсей і Ілля: “Моисей на гору возшед, во облак вниде, закон приемля, но мрачен и темен <...> тамо убо сень бяше закона ... zde же самая истинная благодать простираше” [Цамблак №214, 206 зв.]. Новазапаветныя апосталы Пётр, Іаан і Іякаў асэнсоўваюць Праабражэнне Ісуса Хрыста як перамогу святла над цемрай, ператварэнне рэчыўнага ў духоўнае: “адамова лица стыдь очисти хотя”. Манументальнасць падзеі, эмацыянальнае напружанне ў фінале пропаведзі дасягаецца шматлікімі анафарычнымі паўторамі: “сей прекланяются горы, сей дароносят холми, сию чтут острова, сию ублажают поля, сию послушают юдоли, сию хвалят пустыня, сию превозносят вертепе, сию орошают облацы, сию прохладяют ветри, сию воспевают птицы, сию желают иноци” [Цамблак №214, 207]. У цэнтры ўзвышаецца Ісус Хрыстос у промнях фаворскага святла.

Безумоўна, ў пропаведзі Грыгорыя Цамблака, як і ў пропаведзях Кірылы Тураўскага, асноўным прынцыпам арганізацыі тэксту з’яўляецца экзегезіс.

Пры гэтым ён таленавіта пераплятае біблейскія цытаты, алюзіі з Бібліі, выкарыстоўвае шматлікія тропы і фігуры, каб асэнсаваць асноўную ідэю ісіхастаў – прыроду фаворскага святла.

Дарэчы, першыя даследчыкі творчасці Грыгорыя Цамблака адзначалі, што стыль пропаведзяў мітрапаліта Вялікага княства Літоўскага вельмі блізкі да пропаведзяў тураўскага епіскапа Кірылы. А.А. Лойка называе яго “дзеячам агульнаславянскага маштабу” [Лойка 2001, 186].

Пропаведзям Кірылы Тураўскага ўласціва стройная кампазіцыя, шматлікія дыялогі, ампліфікацыя тропы і стылістычных фігур. “Для сярэдневяковай медытатывнай літаратуры, – адзначаў С.С. Аверынцаў, – асабліва шмат дала тэхніка рытарычнай ампліфікацыі – майстэрства рабіць прамову пашыранай і тым павышаць сілу яе ўздзеяння” [Аверинцев 1996, 115]. У пропаведзях Грыгорыя Цамблака шырока выкарыстоўваецца цытацыя і метафарычная ампліфікацыя, думка часта паўтараецца, выкарыстоўваюцца розныя прыёмы **elocutio** – рытарычныя пытанні, воклічы, звароты і г. д. Грыгорый Цамблак выкарыстоўвае ўсе прыёмы экспрэсіўна-эмацыянальнага стылю, пераконвае інтанацыяй, рытмам, рытмічныя варыяцыі дазваляюць вяртацца да асноўнай тэмы, якая пры гэтым падкрэсліваецца і набывае мастацкую экспрэсію. Адметнымі асаблівасцямі пропаведзяў Грыгорыя Цамблака з’яўляецца несуразмернасць частак (экзордыум, нарацыя, канклюдзія), непаслядоўнасць развіцця сюжэту, варыяванне думкі.

У творах Кірылы Тураўскага кніжная асвета з'яўляецца сродкам дасягнення духоўнай прыгажосці і выратавання чалавека. У "Прытчы пра душу і цела" прапаведнік канкрэтызуе гэтую думку: "Тако обретый божественых книг скровища – пророчьских же и псаломьских и апостольских и самого Спаса Христа спасенных словес истинный с рассужением разум, – уже не себе единому есть на спасение, но ином многим слушающим его" [Мельнікаў 1997, 429]. Грыгорый Цамблак адзначае рэлігійна-асветніцкую дзейнасць свайго настаўніка: "пастырь Христова стада" Яўфімій перадаў царкве новыя кнігі – "скрижали истинно небесного съкровища". Пісьменнік лічыць нявыпраўленыя тэксты крыніцай шматлікіх ерасей, падрабязна распавядае пра працу тырнаўскага патрыярха па выпраўленню богаслужбовых тэкстаў.

Думку Іларыёна пра раўнапраўе ўсіх народаў, якія далучыліся да хрысціянства, Грыгорый Цамблак, які жыў у іншых гістарычных умовах, творча развівае. Гістарычны лёс славянскіх народаў прапаведнік бачыць у праваслаўным адзінстве.

Такім чынам, канцэптасфера мітрапаліта Іларыёна, епіскапа Кірылы і мітрапаліта Грыгорыя Цамблака вельмі блізкая, прапаведнікі ў традыцыйныя сюжэты ўключалі найбольш значныя праблемы грамадска-палітычнага жыцця, таленавіта развівалі грэка-славянскую традыцыю ўрачыстага красамоўства.

Раздзел III.

МАСТАЦКІ СВЕТ ГРЫГОРЫЯ ЦАМБЛАКА

У аснове мастацкага бачання Грыгорыя Цамблака была “ідэя іканічнай прыроды слова” [Бахтина 1988, 69]. Мастацкі свет пісьменніка-ісіхаста сфарміравала ўяўленне пра тое, што слова можа “увасабляцца”, валодае жыватворнай сілай. Грыгорый Цамблак разгортвае думку Грыгорыя Паламы адносна таго, што менавіта дар творчасці вылучае чалавека і надае яму асаблівае месца ў сусвеце. Філасофія ісіхастаў пабуджала да ўнутранай духоўнай актыўнасці, дынамічнага самазасяроджвання ў малітве, да самаўдасканалення асобы.

С.С. Аверынцаў паказаў прынцыповае адрозненне паміж Словам у антычнай традыцыі і Словам у біблейскім разуменні [гл.: Аверинцев 1971] Светапогляд сярэдневяковага аўтара прадвызначаў біблейскі тэзіс: “Спачатку было Слова, і Слова было ў Бога, і Слова было Бог” [Ев. ад Іаана, 1: 2]

Мітрапаліт Вялікага княства Літоўскага цудоўна валодаў тэорыяй рытарычнага майстэрства, якая была выкладзена ў сачыненнях Гермагена з Тарса і

Георгія Хіравоска, творча развіваў вопыт візантыйскіх рытараў, яркім мастакоўскім словам асвятляў праблему чалавека ў яго грамадскім быцці.

У адпаведнасці з асноўнымі раздзеламі рыторыкі (*invention, disposition, elocution, memoria, pronuntiatio*) ён падыходзіў да выбару, пабудовы і славеснай распрацоўкі тэмы. Прынцып “двайнога адлюстравання рэчаіснасці” (канкрэтны і сімволіка-абагульняючы план) абумовіў дэдуктыўны метада ў прозе Грыгорыя Цамблака. У яго творах тропы і фігуры чаргуюцца з апорнымі сэнсавымі фразамі, што і надае ўнутраны рытм твору, паглыбляе асноўную ідэю аўтара. Сімволіка-алегарычны план адлюстравання рэчаіснасці дазваляў аўтару выйсці на агульначалавечую праблематыку, рытарычная ампліфікацыя (дамінанта мастацкага стылю) Грыгорыя Цамблака экспрэсіўна і маляўніча разгортвала тэму, гомаатэлейты насычалі дадатковым сэнсам, надавалі асаблівы пафас твору. У інтэрпрэтацыі пісьменніка вядомыя царкоўныя і культурныя дзеячы адрозніваюцца харызматычнымі талентамі і магчымасцю успрыняць благадаць Бога, бо творчасць гэта кеносіс, патрабуе ад чалавека напружання фізічных і духоўных сіл. Такім чынам, аратарскую прозу Грыгорыя Цамблака вылучае высокі ўзровень прамоўніцкага майстэрства, глыбіня пазнанняў, прычым прыгажосць выказвання спалучалася з веліччу духоўнага сэнсу.

III. 1. БІБЛЕЙСКАЯ ВОБРАЗНАСЦЬ У “НАДМАГІЛЬНЫМ СЛОВЕ КІПРЫЯНУ”

Аснову мастацкага светабачання мітрапаліта Вялікага Княства Літоўскага Грыгорыя Цамблака сфармавала Біблія – кніга, якая “ў найвышэйшай ступені ўвасобіла адну з асноўных катэгорый эстэтыкі – катэгорыю ўзвышанага” [Синило 1998, 171]. Пісьменнікі-ісіхасты бачылі ў творчасці “сумеснае з Богам дзеянне чалавечага духа; богадзеянне, тэургію – працяг справы Бога” [Левшун 2001, 209]. Слову адводзілася роля пасрэдніка паміж нябесным светам і зямным, праз прызму Святога Пісання пісьменнікі імкнуліся асэнсаваць гістарычнасць быцця і праблему зямнога прызначэння чалавека. У Бібліі Грыгорый Цамблак знаходзіў пэўныя тэмы, матывы і сродкі мастацкай выразнасці, бо глыбока верыў у тое, што слова “поврежденный ум уврачуеть, прельщенную душу обратить и совершена собою обновит человека” [Цамблак Торжественник, 304 зв.].

Праблема біблейскай вобразнасці і цытацыі тэкстаў Святога Пісання ў творах сярэднявечных аўтараў з’яўляецца аб’ектам даследавання многіх вучоных [гл.: Рогачевская 1989]. “Сярэднявечны тэкст традыцыйны, гэтая традыцыйнасць цалкам заканамерная і пажаданая, але не абсалютная. Менавіта ва-

рыятыўнасць трымае традыцыю ў часе і прасторы”, – слухна адзначае Ф.М. Двіняцін [Двіняцін 1996, 7].

У творчай спадчыне Грыгорыя Цамблака вылучаецца “Надмагільнае слова Кіпрыяну”, якое захавалася ў адзіным рукапісным спісе Маскоўскай Сінадальнай бібліятэкі і ў 1872 г. было надрукавана архімандрытам Леанідам [ЧОИДР 1872, 25–32].

Асвятляючы грамадска-палітычную і царкоўную дзейнасць Кіпрыяна ў Вялікім княстве Літоўскім, даследчыкі абыходзяць увагай гэты цікавы твор. Вядома, што ў 1374 г. Кіпрыян быў накіраваны канстанцінопальскім патрыярхам у Літву з мэтай урэгулявання канфлікту паміж рускім мітрапалітам Аляксеем і князем Альгердам, а потым ён амаль дзесяць гадоў стаяў на чале мітраполіі Літоўска-Беларускай дзяржавы. Кіпрыян падтрымліваў аб’яднаўчую палітыку Альгерда, ажыццявіў перанясенне з Вільні ў Канстанцінопаль астанкаў літоўскіх пакутнікаў – Антонія, Іаана і Яўстафія, напісаў шэраг твораў.

У “Надмагільным слове Кіпрыяну” Цамблак арганічна сінтэзуе элементы энкомія і эпітафіі, асноўным прынцыпам для распрацоўкі тэмы з’яўляецца прыём сінкрысісу: дзейнасць “светлага ядрыло духа”, “душамъ кормило”, “добраго кормчего” Кіпрыяна паказана на фоне біблейскай гісторыі. Такое ўскладненне мастацкай формы значна ўзмацняла абстрагуючую тэндэнцыю, надавала вобразу абагульнены характар. Падкрэсліваючы значэнне Кіпрыяна для ўсіх народаў, пісьменнік праводзіць аналогіі з

біблейських книг, згадує біблейських героїв, награвує біблейські символи.

У пачатку “Слова” Грыгорый Цамблак сцвярджае: “его жъ убо наше отечество изнесе, вамъ жъ того Богъ дарова”, што абвяргае версію аб літоўскім паходжанні Кіпрыяна. Шматлікія рытарычныя сентэнцыі, параўнанні падсумоўваюцца разважаннімі: “яко такова сподобистися имети отца, доблественъ корень и чюдень, но и плоды корени достойни; ибо яко жъ некий корень чюдень, въ недрахъ крыющься земли <...> ради же васъ, плодовъ своея благодати, крепость показуеть” [ЧОИДР 1872, 27].

Пасля даслоўнай цытаты прарока Іова (2 Пасланне да Карынфянаў. 12. 9.) пісьменнік згадуе рэальны факт – прыезд Кіпрыяна ў Тырнава, паказвае народную любоў да яго: “тако жъ и дева неисходнаа, студъ преобидевши, течааше; и старъ, и недужень, немощъ понудивши, тамо тщахуся; ибо велика сладость беаше, ежъ святаго лица восприати оного” [ЧОИДР 1872, 28]. Выключнась героя Грыгорый Цамблак бачыць у яго асветніцкай дзейнасці: “Не бо токмо уча, или вещаа, но и зримъ, просто достоинъ бе всякой добродетели учение въ зрящихъ душахъ вселити” [ЧОИДР 1872, 28].

Гэты тэзіс падмацоўвае тырада, якая складаецца з рытарычных канструкцый, у аснове якіх – біблейскія сімвалы: “Где око небесное зрящее? Где ухо божественнаго гласа послушающа? Где языкъ онъ истинный, а еретикамъ страшный? Где сладкая очима тишина, где устамъ светлое осклабление, где светлое оно ядрило духа, корабльъ вашего жительства,

сътворяющее, тихо преплавати житейская волны? Где непреложное разума утверждение, им же всякъ страх отгоняете? Где добрый кормчий, иже вашего ума корабль къ небесамъ направляше?" [ЧОИДР 1872, 29]. Падсумоўваюць думку словы прарока Іераміі (Іераміі, 50:5). Цытацыя, спасылкі на традыцыю і аўтарытэт абумоўлівалі рэтраспектыўную накіраванасць тэкста, якая суадносіць твор з папярэдняй гісторыяй і філасофіяй, уключае яго ў шырокі культурны і філасофскі кантэкст.

Каб дасягнуць эмацыянальнага эфекту, пісьменнік нагрувашчвае метафары – сімвалы па прынцыпе “шматяруснай семантыкі” (Ю.М. Лотман), змяшчае плач, уводзіць вобраз дрэва, у якога “дряхло листвие”. Ад Бібліі ідзе і параўнанне царкоўнага дзеяча з “добрым женихом”, “добрым кормчим”. У шматлікіх рытарычных сентэнцыях адчуваецца глыбокі смутак Грыгорыя Цамблака, калі ён даведаўся пра смерць Кіпрыяна. Дарэчы, у “Слове” падрабязна апісана месца, дзе яго напаткала гэтая сумная вестка: “река же Немонъ, быше протичюща Литвы” [ЧОИДР 1872, 30].

Пісьменнік-ісіхаст Грыгорый Цамблак успрымае чалавека як вышэйшую разумную істоту, дзеля якой Бог стварыў свет. Ісіхасты разглядалі чалавека як “адзіную псіхасаматычную асобу” [Мейендорф 1974, 291]. Таленавіта і прыгожа паказвае пісьменнік значэнне для ўсіх хрысціянскіх народаў творчай дзейнасці Кіпрыяна: “в нем беаше любовь нелицемерна, яже закону и прорывам глава, благодать во устну излианна, смиренномудриа

крайний предел, Авраамово странноприимство или паче богоприимство, целомудрие Иосифово, Моисеова благодать, и своеплеменником милование, Иовово терпение, Аароново священнолепие, Самуилова твердость, Давидова кротость, Соломонова премудрость, Илиина ревность, Даниилово разсуждение” [ЧОИДР 1872, 31]. З нова-запаветных персанажаў ён параўноўвае Кіпрыяна з апосталам Паўлам, які распаўсюджваў хрысціянства ў многіх краінах.

Такім чынам, спалучаючы элементы мастацкага абстрагавання і канкрэтызацыі, пісьменнік уключае асобу Кіпрыяна ў кантэкст сусветнай гісторыі. Вобраз героя набывае рысы звышзямнога чалавека. Градацыя думкі Грыгорыя Цамблака прасочваецца ў арганічным пераходзе ад дзейнасці героя ў біблейскай гісторыі да асабістых перажыванняў і пачуццяў. Адбываецца “выхад” на вертыкаль славеснага пляцення, што дазваляе пераадолець абмежаванні лінейнага члянення традыцыйных формул [Колесов 1996, 94].

III. 2. ЭЎФАНИЯ "СЛОВА НА УЗНЯСЕННЕ ІСУСА ХРЫСТА"

На працягу двух стагоддзяў даследчыкі славянскага сярэднявечча імкнуліся спасцігнуць "вечную прыгажосць паэтычнага слова" [Яцимирский 1906, 12] і ўзвышана-царкоўныя вобразы ў пропаведзях мітрапаліта Вялікага княства Літоўскага Грыгорыя Цамблака, у XV–XVIII стст. яго "Словы" на царкоўныя святы перапісвалі ў манастырах беларускія, рускія, украінскія, сербскія, румынскія і малдаўскія кніжнікі.

Першыя даследчыкі творчасці Грыгорыя Цамблака адзначалі, што яго пропаведзі створаны ў рэчышчы традыцый знакамітых прапаведнікаў IV–VI стст., "ён любіў тлумачэнні пераважна ў алегарычным, таямнічым сэнсе" [Макарий 1857, 101].

"Словы" на царкоўныя святы Грыгорыя Цамблака напісаны ў экспрэсіўна-эмацыянальным стылі, "усе прыёмы якога разлічаны на стварэнне ў тэксце звышсэнсу" [Лихачев 1980, 9]. Прапаведнік сінтэзаваў свае думкі і пачуцці з асновамі Святога Пісання, ісіхасцкае ўяўленне адносна таго, што "слова" можа "ўвасабляцца", валодае жыватворнай сілай, спрыяла таму, што ён пісаў "не хытре некако и гроубе, а по лепоте". У гэтай сувязі Я. Амфітэатраў слухна заўважаў: "Таленавітае выкарыстанне вобразнай мовы

надае думцы бачнасць, г. зн. думка прадстаўляецца такою акрэсленаю, што мы, слухаючы яе, не толькі чуем, але і амаль бачым – праз троп, бо троп, таленавіта выкарастаны, сваёй мастацкасцю можа замяніць працяглыя апісанні, сказаць пачуццю больш, чым шматслоўныя тлумачэнні" [Амфитеатров 1864, 179].

Сярод пропаведзяў Грыгорыя Цамблака, якія ён напісаў у Вялікім Княстве Літоўскім, глыбінёй багаслоўскай думкі і прыгажосцю стылю асабліва вылучаецца "Слова на Узнясенне Ісуса Хрыста", якое захавалася ў шматлікіх рукапісных зборніках.

Вясной, на саракавы дзень пасля Вялікадня, царква адзначае адно з дванадзесятых святаў – Узнясенне Ісуса Хрыста. У абгрунтаванні гэтай урачыстасці святары спасылаюцца на адпаведныя біблейскія сюжэты (Ев. Марка, XVI–19; Ев. Лукі XXIV, 42–53, Дзеянні апосталаў, I, 4–12). "Генетычна ўзыходзячы непасрэдна да старазапаветных прароцтваў, пропаведзяў Хрыста і апосталаў, – трапна сцвярджае Л.В. Ляўшун, – пропаведзь уяўляе сабой квінтэсэнцыю хрысціянскай славеснасці, яе архетып" [Левшун 2000, 74].

Ва ўступе "Слова на Узнясенне Ісуса Хрыста" Грыгорый Цамблак акцэнтуюе ўвагу на сусветным значэнні гэтай падзеі: "Настоящий праздник исполнение есть смотра, еше о роде человеческом соверши едиnorodный сын божий, не рабски посланный, но божески отеческую волю совершивый, не приведением явлься миру, но истиною. В нашу немощь оболкся и овлачився,

сообразен быв телу смирения нашего" [Цамблак Торжественник, 304].

Пры гэтым асабліваю ўвагу ён звяртае на выразавальную функцыю Слова: "Бывает слово плоть и одевается, яко да бессловесное собою исцелит, умна же человека и одушевлена приемлет, яко да поврежденный ум врачует, и прельщеную душу обратить и во всем всего цела и совершена собою обновит человека" [Цамблак Торжественник, 304]. Яркая, маляўніча, "в лепоту" паказвае Грыгорый Цамблак узнясенне Ісуса Хрыста. Шматлікія рытарычныя сентэнцыі яшчэ больш узмацняюць эмацыянальную напружанасць: "Да заградятся еретикам нечестивые уста, платоносцев! Бо восходит Бог!.. Что стоите зряще на небо?! Яко же бы глаголали? Почто скорбите по отцу идущу, яко оставляем" [Цамблак Торжественник, 304 зв.].

Логікай выкладання вызначаецца і мастацкая структура прамовы новазапаветнага прарока Паўла: "И не токмо крестом и гвоздями, и ножиным прободением в ребра, юже о себе истину оверившаго, но и смертию, и гробом, и воскресением, и осязанием от ученика. И концом ныне божественным своим всех известившаго вознесением..." [Цамблак Торжественник, 304].

Арганічна ўваходзяць у пропаведзь і прамова Іллі, Ісіі і Давыда. У Грыгорыя Цамблака цытаты з біблейскіх кніг з'яўляюцца важным стылёвым фактарам, выконваюць ролю "стылістычнага ключа".

Каб паказаць значнасць свята, Цамблак выкарыстоўвае вядомыя ў гамілетыцы прыёмы – анафару і эпіфару:

достояше бо престаревшемуся
от новага обстановитися,
и недужному от врача исцелитися,
и падшему от крепкого восставитися,
и умершему от живого воскреситися,
и осужденному под грехом,
от безгрешного свободитися,
и тленному от нетленного обезтлени́тиса,
и земному от небесного вознесетиса
[Цамблак Торжественник, 304 зв.].

Канструкцыю "тленный-нетленный" (Параўн.: "И славу нетленного Бога измениши́ся в образ, подобный тленному человеку, и птицам, и четвероногим, и пресмыкающимся" [Пасланне да рымлянаў святога апостала Паўла 1, 23].) аўтар абнаўляе і пашырае, стварае паліптотан ("тленному от нетленного обестлени́тиса"), які надае пропаведзі павышаную экспрэсіўнасць і маляўнічасць.

Выказванні біблейскіх герояў, псалмы выклікаюць шматлікія асацыяцыі і аналогіі. Напрыклад, псалом "Восшел Бог при восклицаниях, господь при звуке трубном" (Пс. 46,6) у інтэрпрэтацыі Цамблака абагульняецца і пашыраецца ў адносінах да свята:

Взыде Бог в воскликновении,
господь во главе трубне,
и паче в лепоту,
достояше бо цареви
с въскликновением всход имети,

воскликновение бо воспроведание
и возношение народное есть,
на царех бываемо и победителех
[Цамблак Торжественник, 306 зв.].

Ключавое слова перыяду ("воскликновение") ў інтэрпрэтацыі Цамблака "аказваецца ва ўладзе кантэксту" [Кожевникова 1976, 59], з'яўляецца сродкам вар'іравання сэнсавага комплексу: псаломнае пра-роцтва – зямное прызнанне Хрыста.

Усяленскі характар гэтай падзеі паказаны шляхам нагнятання дзеясловаў: "Что убо восклищающе? – глаголааху, мыслены силы славляху, воспеваху, хваляху трисотую песнь, принашаху даронашение, дивляхуся толикому восхождению" [Цамблак Торжественник, 306 зв.].

Пасля гэтага прыводзіцца дыялог анёлаў з нябеснымі вартаўнікамі, у аснову якога пакладзены вядомы евангельскі сюжэт (Ев. Мацвея, 27, 27–30):

- Кто сей?
 - И они начааху: яно крепкий есть и сильнии в брани, царь славе есть и господь силам: сей есть воистину поправый смертию смерть, соединивый растоящаяся.
 - И почто ему, – рече, – червлены ризы?
 - От восора приходит, – глаголааху, – плоть носить, – рече, – же за человеколюбие восприять
- [Цамблак Торжественник, 306–307 зв.].

Такая інтэрпрэтацыя Бібліі надае пропаведзі мастакоўскую экспрэсію, маляўнічасць, акцэнтуюцца ўвага на пакутах Хрыста, якія ён прыняў дзеля людзей. На думку А. Вадкоўскага, драматызм з'яўляецца неабходным элементам пропаведзі, бо ён

"заўжды, за нямногімі выключэннямі, быў у аснове евангельскіх чытанняў" [Вадковский 1881, 86].

Асацыятыўна-сэнсавая сувязь ("червлены ризы – окровавлены и пронзены уды") была ў той час даволі трывалай [гл.: Адрианова-Перетц 1947, 69].

Лагічным працягам папярэдняй думкі з'яўляецца і прамова Хрыста: "Точило сие истоптаах мояе крове, но посреде винограда возлюбленаго, посреди иудея, вне града Иерусалимского. Его же ждах, да сотворить гроздие, сотвори же терние и сего ради, о червлены ризы!" [Цамблак Торжественник, 307]. У дадзеным кантэксце традыцыйныя сімвалы ўзмацнялі драматызм і экспрэсію пропаведзі.

Урачыстая атмасфера свята ствараецца шляхам ампліфікацыі новазапаветных казанняў, выказванняў старазапаветных прарокаў (Давіда і Авакума), дапаўненняў і пашырэнняў біблейскіх сюжэтаў. Такім чынам Цамблак вырашае галоўны прынцып "пляцення славес": "знаходзіць агульнае, абсалютнае і вечнае ў канкрэтным і часовым" [Лихачев 1986, 26].

Пры гэтым прапаведнік імкнецца выказаць і асабістыя адносіны да падзей: "Чюдно бяше зримое. Человек на облацех носим, и воздух преходяи, небесные круги достижа, и небеса под собою оставляя, и над серафимы со отцем на престоле сядяи" [Цамблак Торжественник, 308 зв.].

Такім чынам, адметнай асаблівасцю "Слова на Узнясенне" Грыгорыя Цамблака з'яўляецца непаслядоўнасць развіцця сюжэта, думка часта вар'іруецца і паўтараецца шляхам перапляцення розных прыёмаў

elocutio – фігур думкі (рытарычных пытанняў, зваротаў, воклічаў і інш.) і фігур слова (анафары, антытэзы і г. д.). Талент прапаведніка праяўляецца ў арыгінальнай трактоўцы кананічных сюжэтаў, яго прапаведзі "сагрэты цёплым пачуццём і пранікнуты моцнай думкай і адухоўленасцю"[Макарий 1857, 101].

III. 3. СІМВОЛІКА Ў “СЛОВЕ НА УЗВІЖАННЕ СВЯТОГА КРЫЖА”

Даследаванне сімвалічнай вобразнасці ў пропаведзях выдатных дзеячаў сярэднявечча паглыбляе нашы ўяўленні пра адметнасць мастацкай прасторы і стылевую арганізацыю традыцыйнага тэксту, бо “сімвал звязаны з памяццю культуры, і цэлы рад сімвалічных вобразаў пранізвае па вертыкалі ўсю гісторыю чалавецтва” [Лотман 1999, 123]. Сімвалы адлюстроўваюць шматграннасць максімальна абагульненых вобразаў, таму асаблівую цікавасць уяўляе трансфармацыя адлюстраванага вобраза ў тэксце. Даволі грунтоўна даследаваны навукоўцамі сістэмныя характарыстыкі сімвала ў літаратуры XI–XII стст., добра паказана роля сімвалаў у семантычнай арганізацыі ўрачыстых слоў Кірылы Тураўскага [Колесов 1993, Двинятин 1992 і інш.]. С.С. Аверынцаў адной з асноўных апазіцый хрысціянскага сімвалізму лічыў супрацьпастаўленне “бачнага” і “нябачнага” [Аверинцев 1977, 267], В.П. Адрыянава-Ператц паказала, як з развіццём хрысціянскай літаратуры паглыблялася сімвалічнае тлумачэнне хрысціянскай дагматыкі [Адрианова-Перетц 1947]. Сімволіка-алегарычная вобразнасць ўрачыстых твораў пісьменнікаў перыяду другога паўднёваславянскага ўплыву даследавана недастаткова.

З глыбіні XV стагоддзя дайшлі да нас у складзе шматлікіх рукапісных зборнікаў выдатныя словы на Вялікія царкоўныя святы Грыгорыя Цамблака, якія ён прамаўляў перад праваслаўнымі жыхарамі Вільні і Наваградка. Пісьменніку сярэднявечча было ўласціва вобразна-метафарычнае мысленне, ён з вялікім майстэрствам выкарыстоўваў шматзначнасць слоў і традыцыйныя хрысціянскія сімвалы. Ю.К. Бегуноў канспектыўна акрэсліў тыпалагічную блізкасць пропаведзяў Кірылы Тураўскага і Грыгорыя Цамблака і адзначыў неабходнасць глыбокага даследавання іх мастацкай спецыфікі [гл. Бегунов 1974].

Аснову мастацкай сістэмы твораў Грыгорыя Цамблака сфармавала Біблія. У кнігах Бібліі прапаведнік знаходзіў тэмы, матывы і сродкі мастацкай вобразнасці, праз прызму Свяшчэннага Пісання імкнуўся асэнсаваць гістарычнасць быцця і праблему зямнога прызначэння чалавека. Пісьменнік-ісіхаст успрымаў чалавека як вышэйшую разумную істоту, дзеля якой Бог стварыў свет, у творчасці ён бачыў “сумеснае з Богам дзеянне; богадзеянне, тэургію – працяг справы Бога” [Левшун 2001, 209]. Пропаведзі Грыгорыя Цамблака вылучаюцца высокім узроўнем прамоўніцкага майстэрства, глыбіней пазнанняў, прыгажосць выказванняў спалучаецца з высокай духоўнасцю.

Творы мітрапаліта створаны ў рэчышчы экспрэсіўна-эмацыянальнага стылю, “усе прыёмы якога разлічаны на стварэнне ў тэксце звышсэнсу” [Лихачев 1979, 81], філасофскую аснову гэтага стылю Дз.С. Ліхачоў бачыў у “тоеснасці слова і сутнасці

боскага пісання”, у “пошуках сімвалічных багаслоўскіх суадносінаў” [гл. Лихачев 1973].

Мітрапаліт Вялікага княства Літоўскага развіваў ідэю Грыгорыя Паламы пра два модуса быцця Бога – трансцэндэнтнага і Бога, якога чалавек можа спасцігнуць шляхам псіхасаматычнага самазаглыблення і “разумнай малітвы”. Грыгорый Цамблак лічыў, што слова зямнога чалавека не ў стане раскрыць “унутраны” бок адлюстроўваемага, боскую сутнасць з’яў, таму прамаўляў свае пропаведзі абстрагавана, вытанчана і экспрэсіўна. У Вільні 27 верасня 1417 г. ён прамовіў: “Слова на Узвіжанне Святога Крыжа”, якое захавалася ў шматлікіх рукапісных зборніках (БАН. Архангельскі збор, №146. Зборнік XVII ст., паўустаў і скорapis, 478 лл., лл. 232–239; БАН. Асноўны збор. Торжественник XVIII ст., паўустаў, 555 лл., лл. 35–38 адв.; БАН. Збор Ф.А. Калініна, №60. Чэцця Мінея XVIII ст., паўустаў, 469 лл., лл. 207–210 ад.; РНБ. Салавецкі збор, № 617. Чэцця Мінея XVII ст., паўустаў, 304 лл., лл. 253 адв. – 258 адв.; РНБ. Сафійскі збор, № 317, Вялікая Чэцця Мінея мітрапаліта Макарыя XVI ст., паўустаў, 479 лл., лл. 181–182 адв.; РНБ. Новы збор рукапісных кніг 1948 г., Торжественник XIX ст., паўустаў, 627 лл., лл. 69–75; РНБ. Збор Волкаўскага стараверскага малітоўнага дома, № 18. Торжественник XIX ст., паўустаў, 248 лл., лл. 41 зв. – 46; РНБ. Асноўны збор рукапісных кніг 1.309. Чэцця Мінея XVII ст., скорapis, 402 лл., лл. 205 адв. – 210; РНБ. Асноўны збор рукапісных кніг 1.504. Чэцця Мінея XVII ст., паўустаў, 588 лл., лл. 456 адв. – 462 адв.; ДзБР. Збор

Т.Ф. Бальшакова, ф. 37, № 421. Торжественник, верасень-лістапад, паўустаў, XVII ст., 898 лл., лл. 270 адв. – 279; ДзБР. Кастрамскі збор, ф. 138, 18. Мінея Чэцця, верасень-лістапад, XVII ст., паўустаў, 763 лл., лл. 233–240; ДзБР. музейны збор, ф. 178, № 2155. Мінея Чэцця, жнівень-верасень, паўустаў, XVI ст., 386 лл., лл. 366–374; ДзБР Збор Аўчыннікава, ф. 209, № 282. Зборнік, XVI ст., паўустаў, 774 лл., лл. 721 адв. – 725; ДзБР. Збор А.Н. Панова, ф. 231, № 160. Зборнік, XVIII ст., паўустаў, 533 лл., лл. 56–65; ДзБР. Збор Тройца-Сергіевай Лаўры, ф. 304, № 664. Мінея Чэцця, верасень, паўустаў, XVII ст., 616 лл., лл. 220 адв. – 230; ДзГМ. Сінадальны збор, 996, Мінея Чэцця, ліпень, паўустаў, 1144 лл., лл. 918–921; ДзГМ. Збор Чудаўскага манастыра, № 307, Мінея Чэцця, верасень, 1600 г., паўустаў, 844 лл., лл. 245 адв. – 252, ДзГМ. Збор Барсава, № 1399, Зборнік, паўустаў, XVI ст., 369 лл., лл. 60 адв. – 67 адв.).

Пропаведзь прысвячаецца хрысціянскаму святу, якое мае глыбокую архаічную традыцыю. У IV ст. імператрыца Рымскай імперыі Алена здзейсніла паломніцтва ў Ерусалім, дзе адшукала крыж, на якім быў распяты Ісус Хрыстос. Крыж быў пастаўлены на Галгофе, як святыня для ўшанавання. Грыгорый Палама падкрэсліваў, што “сімвалам Хрыста з’яўляецца крыж”.

“Слова на Узвіжанне Святога Крыжа” Грыгорый Цамблак пачынае з асэнсавання сусветнага значэння гэтай падзеі: “Крест возносится и царствует распятый; крест возносится, падают бесове; крест возносится и род иудейский погибает... Крест воз-

носятся и торжествует христианский род; крест возносится и совозносит землю, еже посреди водружен бысть; крест возносится, и бывает вся нова; крест возносится, и четвероконечный мир собирает, крест возносится, и небеси и земля соединяется” [Грыгорый Цамблак 2003, 232]. Асноўным сродкам рытмічнай арганізацыі тэксту з’яўляецца сінтаксічна-інтанацыйны паралелізм, які ўзмацняецца анафарай. Паўторы аднатыпных сказаў з ключавым словам падкрэсліваюць вышэйшыя сакральныя якасці крыжа, адбываецца “выхад на вертыкаль славеснага пляцення” [гл. Колесов 1996]. Урачыстасць, велічнасць і ўзвышана-духоўны сэнс гэтай падзеі надаюць псалмы цара Давыда [Пс. 7. 8; 64. 19; 32. 21]. Прычым пры падборы псалмоў Грыгорый Цамблак улічваў не толькі іх змястоўнасць, але і гукавую афарбоўку, што надавала пропаведзі эмацыянальную выразнасць.

Усведамляючы дыяхранію сімволікі крыжа, прапаведнік прыводзіць алузіі з кнігі “Быцця”. Грыгорый Цамблак уводзіць у пропаведзь адзін з галоўных біблейскіх сімвалаў – Дрэва жыцця, якое “ўвасабляе універсальную канцэпцыю сусвету” [Сініла 2003, 110] і супастаўляе яго з “крестным дрэвом”: “Тамо древо и zde древо, оно и посреди рая: и се посреди земля; и оно убо зелено и благораслено и листвием украшено, удобрено и плодам привлекающим очи и подвижающим желанием... сие же невлаженное, суходеланное, но благословением понесе, но бессмертие дарова, но преслушанием исправи...” [Грыгорый Цамблак 2003, 233]. Гэтыя сімвалы аб’ядноўваюць усе сферы космасу і выражаюць ідэю выратавання. Згадваючы пра грэхападзенне чалавека, які “иже древа ради из рая изгнан

бысть... и в поте лица своего хлеб снедати осужден” [Грыгорый Цамблак. 2003, 232], прапаведнік засяроджвае ўвагу на духоўным аспекце “древа крестного”, якое сімвалізуе імкненне да Бога і вечнасці.

Грыгорый Цамблак лагічна падводзіць слухачоў да асэнсавання вышэйшых сакральных каштоўнасцяў крыжа: “Вселенная бо четырьми конци описуется, и четырьми стихиями человеческими естество составляется; четырьми времени круг лету венчается; и четырьми ветры вселенная прохладается; но и человеческое видение креста подобие носить” [Грыгорый Цамблак. 2003, 234]. Прапаведнік-ісіхаст бачыў чалавека ў цэнтры сусвету, а лічбавая сімволіка надавала эмацыянальна-эстэтычны аспект пропаведзі – лік “чатыры” адлюстроўваў статычную цэласнасць, ідэальна-устойлівую структуру” [Беларуская міфалогія 2004, 552]. Працягваючы традыцыі Аўгусціна Іпанікійскага, які разглядаў лічбы ў якасці агульнага закона, пакладзенага ў аснову духоўных і матэрыяльных асноў быцця, Грыгорый Цамблак верыў у таямнічы сэнс лічбавай сімволікі, бо “лічбы былі воблікам свету і адсюль – сродкам для яго перыядычнага ўзнаўлення ў цыклічнай схеме развіцця” [Топоров 1992, 629]. Прапаведнік шырока выкарыстоўваў “знакі славеснай геральдыкі” – гомеатэлеўты, якія падкрэсліваюць думку і надаюць рытм твору.

У пропаведзі Грыгорыя Цамблака крыж увасабляе выратавальную ідэю (“хранителя”) і ў той жа час з’яўляецца сімвалам пакут і смерці (“иже на нем распныйся Христос”). У гэтай сувязі У.У. Колесаў зрабіў цікавае назіранне: “Сутыкненне розных зна-

чэнняў патэнцыяльна шматзначнага слова стварае неабходную мастацкую глыбіню тэксту, узнікае нетрадыцыйнае прачытанне сімвала, які нібы нараджаецца непасрэдна ў тэксце” [Колесов 1996, 95].

Па прынцыпе “шматяруснай семантыкі” [гл. Лотман 1999] Грыгорый Цамблак стварае разгорнутую метафару, заснаваную на сімвалах: “Но и *карабляный катарт*, без него же безбедно невозможно плавати пучину, креста образно стоит рогама, яко же некоторыма крилома горе над *волнами* держа *корабль* и не оставляя тяготы ради погрузитися” [Грыгорый Цамблак 2003, 234]. Асацыятыўны малюнак (карабель – сімвал лёсу чалавека, хвалі – жыццёвыя хваляванні, нягоды) паглыбляе семантыку тэкста і з’яўляецца сродкам асэнсавання лёсу чалавека, яго духоўнага ўзвышэння.

Духоўныя аспекты сімволікі крыжа канкрэтызуюцца ў апісанні хрышчэння людзей, у алюзіі на старазапаветны эпізод, калі яўрэі пераходзілі Чэрмнае (Чырвонае) мора па сухім дне [Вых. 14.16–29], у цудах прарокаў Елісея і Ісайі, у мудрасці Майсея, які выратаваў яўрэйскі народ [Выход, 4. 3; 7. 15].

Прапаведнік падкрэслівае вышэйшыя сакральныя каштоўнасці крыжа: “О. Чюдеси! Прежде падения Адамова еже на земли, бысть ино падение на небеси велико, еже и паче виновно бысть земному падению, но на исправлено пребысть; сие же не токмо крест исправи, но и падшагося страшна устрои собою прельстившему; и идеже умножися грех преступления, преизобилова благодать крестнаа; и не на земли токмо яки его ради благая воспавша, но и на

небеси” [Грыгорый Цамблак 2003, 235]. Тут яскрава прасочваецца сярэднявечная мадэль свету, у аснове якой – супрацьпастаўленне зямнога і нябеснага, матэрыяльнага і боскага, а “прынцыпы класіфікацыі знакаў абумоўлены іерархічнасцю і сімволікай духоўнай прасторы” [Смирнова 2004, 7].

Канкрэтызуе думку прапагандніка апісанне дзейнасці імператара Канстанціна, у час уладарства якога ў Рыме хрысціянства стала дзяржаўнай рэлігіяй. Шматлікія біблейскія цытаты, рытарычныя воклічы ўзмацняюць абстрагуючую тэндэнцыю ў “Слове”, надаюць урачыстасць святу.

Такім чынам, у “Слове на Узвіжанне Святога Крыжа” Грыгорыя Цамблака сімвалічныя вобразы Крыжа, Сусветнага дрэва і Дрэва жыцця ўвасабляюць ідэю Цэнтра, дзе адбывалася пранікненне сакральнага пачатку ў мірскую прастору. Рытмізацыя, падваенне паняццяў, цытацыя надаюць пропаведзі экспрэсіўнасць, а сімвалы адыгрываюць ролю “семіятычнага кандэнсату”.

III. 4. СІНЕРГЕТЫЧНАЯ ПАРАДЫГМА Ё ТВОРЧАСЦІ ГРЫГОРЫЯ ЦАМБЛАКА І ЕПІФАНІЯ ПРАМУДРАГА

У аснове сінергетычнай парадыгмы агіяграфічных твораў мітрапаліта Вялікага княства Літоўскага Грыгорыя Цамблака і манаха Тройца-Сергіева манастыра Епіфанія было “новае мастацкае бачанне – новыя адносіны да чалавека, асэнсаванне каштоўнасці яго ўнутранага жыцця” [Лихачев 1986, 35]. Пісьменнікі-ісіхасты лічылі, што творчасць – гэта вынік сінергіі з Богам, таму пісаць творы можна было пасля духоўнага ачышчэння і набыцця ўнутранай дасканаласці.

Епіфаній Прамудры атаясамліваў пісьменніка з вандроўнікам: “Но мы сиа преминувше, на предлагащее възыдем, въ грядущее житиа святого пойдем. Настоящее да глаголется” [Памятники 1981, 298]. Грыгорый Цамблак сцвярджаў, што слова “поврежденный ум уврачует, прельщенную душу обратит и совершена собою обновит человека” [Цамблак Торжественник, 304 зв.]. Мітрапаліт Вялікага княства Літоўскага разгортвае думку Грыгорыя Паламы адносна таго, што менавіта дар творчасці вылучае чалавека і надае яму адметнае месца ў сусвеце. Вядомыя царкоўныя дзеячы адрозніваюцца ха-

рызматычнымі талентамі і магчымасцю ўспрыняць дабрадаць Бога.

Грыгорый Цамблак у Наваградку напісаў “Слова пахвальнае Яўфімію”, а Епіфаній Прамудры ў Маскве стварыў “Жыццё Сергія Раданежскага”, у якое ўключыў і пахвалу свайму духоўнаму настаўніку. Пісьменнікі прысвяцілі творы гістарычным асобам, дзейнасць якіх мела вялікае значэнне ў славянскім свеце. Патрыярх Яўфімій у Тырнаўскім манастыры Святой Тройцы стварыў сапраўднае культурнае асяроддзе, ажыццявіў рэформу пісьменнасці ў Балгарыі, заклікаў да адраджэння моўных прынцыпаў Кірыла і Мяфодзія, выступаў супраць турэцкіх агрэсараў, быў “пастырам по апостольским и отеческим правилам”. Сергій Раданежскі быў “тружеником и радетелем о Русской земле”, ён заснаваў буйны рускі манастыр – Троіцкую Лаўру, выступаў супраць асабістай уласнасці манахаў, яго палітычная дзейнасць спрыяла ўмацаванню цэнтралізатарскай палітыкі маскоўскіх князеў, ён блаславіў на бітву з Мамаем маскоўскага князя Дзімітрыя Іванавіча.

На фоне падзей біблейскай гісторыі, спалучаючы прыёмы абстрагавання і псіхалагічнай пранікнёнасці, Грыгорый Цамблак і Епіфаній Прамудры ўслаўляюць “унутраны” свет сваіх герояў, іх хрысціянскія дабрачыннасці і значнасць для ўсяго славянскага свету грамадска-палітычнай і асветніцкай дзейнасці.

Каб падкрэсліць веліч герояў, Грыгорый Цамблак параўноўвае Яўфімія Тырнаўскага з апосталамі, а Епіфаній падкрэслівае хрысціянскія дабрачыннас-

ці ігумена Сергія ампліфікацияй тропаў – эпітэтаў, сінонімаў, параўнанняў: “старець чюдный, добродетелми всякими украшен, тихый кроткий нрав имеа, и смиренный добронравный, приветливый и благоцветливый, утешительный, сладкогласный и благоподатливый, милостивый и добросердый, смиренномудрый и целомудренный, благоговейный и нищелюбивый, страннолюбный и миролюбивый, и боголюбный; иже естъ отцамъ отецъ и учителям учитель, наказатель вождемъ, пастырем пастырь, игуменом наставник <...> грешникам кающимся верный поручитель и вечно притекающимъ к нему, акы к источнику благодетелю” [Памятники 1981, 410]. Выключнасць ігумена падкрэсліваецца рознымі стылістычнымі фігурамі: “Кто стоание въсенощно, яко не плътеноу естъству, но некоемоу камену преславнаа – беду души наносити. Там же и азъ боюся млъчати дела божии, въспоминаа муку раба оного, приимшаго господень талант, и в земли съкрывшаго, и прикупа имъ не сътворивъша” [Памятники 1981, 406]. Градацыя думкі пісьменнікаў назіраецца ў паступовым пераходзе ад біблейскіх вобразаў да ўласных пачуццяў.

Сцвярджаючы выключнасць патрыярха Яўфімія і ігумена Сергія, пісьменнікі ствараюць пляцёнку з рытарычных пытанняў, воклічаў і зваротаў.

Грыгорый Цамблак: “Дръзнемъ ли убо к похвалам? Дръзнемъ всяко, усрьдиу влекущу. Ниже бо безбедно нам млъчати такова отца нарекшим ся чадом...” [Цыт. па: Русев 1971, 118]. Епіфаній: “И что сътворю? Дръзну ли недостойне к начинанию? Что

убо, реку ли или запреща в себе? Окаю ли свое окаанство? Внимаю ли въсходящим на сердце мое блаженствомъ о преподобнемъ? “ [Памятники 1981, 406].

У адлюстраванні Сергія Раданежскага пераважае кананічнасць, абстрагаванасць, адчуваецца жаданне аўтара ўбачыць у сваім духоўным настаўніку “знакі вечнага, пазачасавага, духоўнага, боскага” [Лихачев 1978, 102]. Грыгорый Цамблак шырока выкарыстоўвае прыём кантрасу, аперыруе анттытэтычнымі пабудовамі, у якіх прадстаўлены паняцці дабра і зла, дабрачыннасці і прагнасці.

Вызначальным момантам у характарыстыцы патрыярха Яўфімія і ігумена Сергія з’яўляюцца адносіны да іх паствы. Дынамічна і эмацыянальна паказвае Грыгорый Цамблак духоўную блізкасць тырнаўскага патрыярха і жыхароў горада ў час нацыянальнай таргеды: “Жены, овья убо своа пред ним пометааху отрачата, овья же и близъ бывше, руце оздобляаху ся <...> другое же, угнетаеми от народа и не могуще приближитие ся, воплем горких слезъ последнее издалече благословение призывааху и прощение прощааху, извещение в души имеюще, яко не к тому того в теле узрят” [Русев 1971, 219–220]. Перажыванні Яўфімія Тырнаўскага паказаны ў рэчышчы “абстрактнага псіхалагізму”, яго грамадзянская пазіцыя яскрава праяўляецца ў асуджэнні злачынстваў турэцкага хана Баязета, ён выступае з прамовай, у якой гнеўна абвінавачвае “мучителей”, “варваров” і “угнетателей” хрысціян.

Духоўная блізкасць Сергія Раданежскага з “братіей” праяўляецца ў час пахавання святога: “Во время же преставления его събрася множество народа от град и от стран многих, коиждо желание с многым тщанием приблизитися честнемъ телеси его или что взяти от риз его на благословение себе” [Памятники 1981, 422]. Безумоўна, адчуваецца рытуальнасць, стэрэатыпнасць апісанняў, пісьменнік падкрэслівае, што і пасля смерці Сергій Раданежскі – “источник благодетелю” [Памятники 1981, 410].

У гэтай сувязі С.С. Аверынцаў зрабіў цікавае назіранне: “Смерць героя выклікала не проста афекты страху ці шкадавання, а сублімацыю гэтых афектаў, іх вывядзенне з роўных сабе і пераўтварэнне ў нешта іншае, іх катарсіс” [Аверинцев 1977, 66].

Таленавіта выкарыстоўваюць пісьменнікі і біблейскую сімволіку, бо кожны сімвал з’яўляецца штуршком да рытарычнага ўсхвалення. Грыгорый Цамблак піша: “Такое праведникъ, яко финикъ процветет. Едино бо сие древо съвершену дебелеством врѣху от земля израстаетъ и иже от длъготы прибывания возрасту ниединъ въ широту врѣмене прилог приемлетъ” [Цыт. па: Русев 1971, 126]. Епіфаній Прамудры адзначае: “сый убо преподобный отецъ нашъ провосиалъ в стране Рускей, и яко светило пресветлое възсия посреди тмы и мрака, и яко цветъ прекрасный среди тлѣния и влѣчець, и яко звезда незаходимаа, и яко луча, тайно сияючи блистающее, и яко крикъ, въ юдоли мирьскихъ...” [Памятники 1981, 418]. Прапаведнікі пры дапамозе традыцыйных сімвалаў ствараюць яр-

кія параўнанні і рытмічна суадносяць іх у тэксце. Біблейская сімволіка дазваляла ім паказаць сувязь паміж з'явамі рэальнага жыцця і хрысціянскай гісторыяй.

У экспрэсіўна-эмацыянальным стылі XIV–XV стст. звяртае на сябе ўвагу адсутнасць стылістычных трафарэтных выказванняў. Кожны прыём гэтага стылю патрабаваў індывідуальнага вынаходніцтва. Ідэал адмаўлення ад зямнога, “бязмоўнае жыццё” пісьменнікаў-ісіхастаў спрыяла росквіту духоўнага “любамудрствавання” і “многлаголання”.

Такім чынам, сінергетычная парадыгма ў жыццях Сергія Раданежскага і Яўфімія Тырнаўскага абумоўлена ісіхасцкім светапоглядам, які пабуджаў да ўнутранай духоўнасці і актыўнасці, талентам мастакоў слова, якія пісалі ярка, маляўніча, “в лепоту”. Мастацкім вобразам Яўфімія Тырнаўскага і Сергія Раданежскага пры ўсёй іх непаўторнасці ўласціва агульная асаблівасць – хрысціянскі гуманізм, “іпастаснае адзінства чалавечай і боскай прыроды”.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Царкоўная і літаратурная дзейнасць Грыгорыя Цамблака садзейнічала зацвярджэнню ў беларускай літаратуры ідэі хрысціянскага адзінства. На беларускіх землях ён таленавіта развіваў усходнеславянскія традыцыі ўрачыстага красамоўства, таму па сваёй ідэйнай накіраванасці яго “Словы” не толькі адпавядалі зменам у духоўным жыцці беларускай народнасці, але і добра ўпісваліся ў мастацкія традыцыі агульнахрысціянскага аратарскага майстэрства. Адстойваючы высокія ідэалы гуманізму і патрыятызму, пісьменнік уводзіць у традыцыйныя жанравыя структуры сваё разуменне падзей і асабістыя да іх адносіны. Творчасць Грыгорыя Цамблака, красамоўная і экспрэсіўная, сведчыла аб плённасці міжславянскіх літаратурных сувязяў і традыцый.

Па тэматыцы, ідэйнай накіраванасці і жанравастылевым асаблівасцям творчасць Грыгорыя Цамблака адпавядала зменам у духоўным жыцці Літоўска-Беларускай дзяржавы, якія былі выкліканыя працэсамі этнічнай кансалідацыі і палітычнай цэнтралізацыі, добра ўпісваліся ў традыцыі ўрачыстага кра-

самоўства, у вытокаў якіх былі кіеўскі мітрапаліт Іларыен і тураўскі епіскап Кірыла.

Творчасць Грыгорыя Цамблака у пэўнай ступені спрыяла станаўленню беларускай рэнесансавай літаратуры, у якой яскрава назіраецца гуманізацыя грамадскага светапогляду, развіццё аўтарскага пачатку і вера ў бязмежную сілу розуму. Царкоўна-палітычная дзейнасць і літаратурная творчасць мітрапаліта Вялікага княства Літоўскага спрыяла станаўленню славянскага адзінства, садзейнічала ўмацаванню патрыятычнай думкі беларускай народнасці.

БІБЛІЯГРАФІЯ

1. Аверинцев С.С. Поэтика ранневизантийской литературы. – М.: Наука, 1977. – 320 с.
2. Аверинцев С.С. Поэты. - М., «Языки русской культуры» 1996. 364 с.
3. Адрианова-Перетц В. П. Очерки поэтического стиля Древней Руси. М.-Л.; Изд-во АН СССР, 1947.
4. Акты, относящиеся к истории Западной России. СПб., 1846. Т. 1: 1340-1506 гг. – 419 с.
5. Акты исторические, относящиеся к истории Западной России, извлеченные из иностранных архивов и библиотек. – СПб.: Тип. Эдуарда Праца, 1841. – Т. 1. – 400 с.
6. Амфитеатров Я. Чтения о церковной словесности или Гомилетика: В 2 т. – Киев, 1846. – 2 т.
7. Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII стагоддзя / НАН Беларусі, Інстытут літаратуры імя Я. Купалы; Навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мн.: Бел. Навука, 2003. – 1015 с.
8. Бахтина О. Н. Феномен старообрядческой литературы в контексте христианского понимания слова // Вестник Московского университета. Сер. 9. 1988. №4.
9. Бегунов Ю.К. К вопросу о церковно-политических планах Григория Цамблака // Советское славяноведение. – 1981. - №3. С. 57- 64.

- 10.Бегунов Ю.К. Малоизвестные и неизвестные сочинения Григория Цамблака. // *Byzantinoslavica*. – 1979. - №5. С. 311–322.
- 11.Бегунов Ю.К. Ораторская проза Киевской Руси в типологическом сопоставлении с ораторской прозой Болгарии // *Славянские литературы: IX Международный съезд славистов: доклады советской делегации*. Киев, сентябрь 1983. – М.: Наука, 1983. С. 38 – 51.
- 12.Бегунов Ю.К. Проблемы изучения торжественного красноречия южных и восточных славян IX – XVI веков // *Славянские литературы: VII Международный съезд славистов: доклады советской делегации*. Варшава, август 1973. – М.: Наука, 1973. С. 380 – 400.
- 13.Беларуская міфалогія. Энцыклапедычны слоўнік. – Мн., Беларусь. 2004 – 592 с.
- 14.Бердяев Н.А. Смысл истории. М., 1990. – 173 с.
- 15.Библия: Книги Священного Писания Ветхого и Нового завета. – М.: Изд. Моск. Патриархии. 1983. – 1373 с.
- 16.Бушмин А.С. Преемственность в развитии литературы. – 2-е изд., доп. – Л.: Наука, 1978. – 223 с.
- 17.Вадковский А. Древнерусская проповедь и проповедники в период домонгольский // *Православное обозрение*. М.: Университетская тип. – С. 73 – 101.
- 18.Гай дэ Пікарда. Царкоўная музыка на Беларусі - Мн., 1995. – 45 с.
- 19.Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX ст. Т. 1. Даўняя літаратура XI – першая палова XVIII с. - Мн.: Беларуская навука. 2006. – 910 с.
- 20.Горский В. С. Образ истории в “Слове о законе и благодати” Илариона // *Человек и история в средневековой философской мысли русского, украинского и белорусского народов*. – К., “Наукова думка”, 1987. – С. 39 – 50.
- 21.Грицкевич А.П. Положение православной церкви в Белоруссии в XIV – XVI веках (до Люблинской унии 1569 г.).

- // Христианизация Руси и белорусская культура. – Минск: Издательство епархиального управления, 1988. С. 90 – 113.
22. Греков И.Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV – XV вв.). – М.: Наука, 1975. – 519 с.
23. Греков И.Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV – XVI вв. – М.: Изд-во вост. Лит., 1963. 374 с.
24. Григорий Цамблак. Надгробное слово Российскому архиепископу Киприану // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. Январь-март, кн. I. – М.: 1872. С. – 4 – 32.
25. Григорий Цамблак. Похвальное слово Димитрию // Макарий. Великие Минеи Четии. Октябрь, дни 19 – 31. СПб.: 1880. – СТЛБ. 1913 – 1920.
26. Григорий Цамблак Похвальное слово отцам Констанцкого собора // Никольский Н.К. Материалы для истории древнерусской духовной письменности. Сборник отделения русского языка и словесности. Т. 82. - №1-8. СПб.: 1907. С. 148-152.
27. Григорий Цамблак. Слово на усекновение главы Иоанна Крестителя // НБ Беларуси, ОР и старопечатных книг. – №214. Торжественник, 18 в., - лл. 267-273.
28. Григорий Цамблак. Слово на Преображение Иисуса Христа // НБ Беларуси, ОР и старопечатных книг. – №214. – Торжественник, 18 в. – лл. 193 об. – 199 об.
29. Григорий Цамблак. Слово на Вознесение Иисуса Христа // НБ Беларуси, ОР и старопечатных книг. №214. – Торжественник, 18 в. – лл. 304-309.
30. Григорий Цамблак. Стихира на Успение Богородицы // Ундольский В. М. Замечания для истории церковного пения в России // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. - №3. М.: 1846. – С. 1 – 46.

- 31.Гринцер П. А. Литературы древности и средневековья в системе исторической поэтики // Историческая поэтика: Итоги и перспективы изуч.: Сб. ст. / АН СССР. Ин-т мировой лит.; Редкол.: М. Б. Храпченко. – М.: Наука, 1986. – С. 72 – 104.
- 32.Громов М.Н. Максим Грек. – М.: Наука, 1986. – С. 199.
- 33.Двинятин Ф.И. Лингвопоэтический анализ торжественных слов св. Кирилла Туровского. Автореферат диссертации кандидата филологических наук. СПб., 1996 – 19 с.
- 34.Думин С. В. Об изучении истории Великого княжества Литовского // Сов. Славяноведение. – 1988. - №6. – С. 97 – 101.
- 35.Житие Сергия Радонежского // Памятники литературы Древней Руси: XIV – середина XV века. – М.: Художественная литература, 1981. – С. 256-430.
- 36.Иларион. Слово о законе и благодати. М., «Столица. Скрипторий», 1994. – 143 с.
- 37.Казакова Т.П. Хрысціянскі свет у творчасці Грыгорыя Цамблака // Працы кафедры гісторыі беларускай літаратуры Белдзяржуніверсітэта. Вып. 1, Мн., 2001. – С. 43-51.
- 38.Казакова Т.П. Сярэднявечны аратар-мастак. Творчы партрэт Грыгорыя Цамблака // Роднае слова. 2002. №4 – С. 24-28.
- 39.Казакова Т.П. Грыгорый Цамблак // Старажытная беларуская літаратура (XII – XVII ст.). Мн.: “Кнігазбор”, 2007. – с. 96 – 101.
- 40.Кожина А.А. Интровертированный образ мира в текстах Кирилла Туровского. Мн., БГУ 1990. – 201 с.
- 41.Колесов В. В. Средневековый текст как единство поэтических средств языка // ТОДРЛ. СПб., 1996.
- 42.Коновалова О.Ф. «Плетение словес» и плетеный орнамент конца XIV в. (К вопр. о соотношении) // Тр. Отд. древнерусской литературы / АН СССР. Институт русской литературы. – 1966. Т. 22. – С. 101 – 111.
- 43.Ластоўскі В. Гісторыя крыўскай кнігі. – Коўна: Друкарня Сакалоўскага і Ланса, 1926. – 776 с.

44. Левшун Л.В. История восточнославянского книжного слова XI – XVII веков. Мн.: Экономпресс, 2001. – 351 с.
45. Лихачев Д.С. Культура Руси времен Андрея Рублева и Епифания Премудрого (конец XIV – начало XV в.). – М.; Л.: Издательство АН СССР, 1964. – 172 с.
46. Лихачев Д.С. Некоторые задачи изучения второго южнославянского влияния в России / Лихачев Д.С. Исследования по древнерусской литературе. – Л.: Наука, 1986. С. 7-57.
47. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. – 3-е изд., доп. – М.: Наука, 1979. – 352 с.
48. Лихачев Д.С. «Преодоление слова» в стиле «плетения словес» и историко-литературное значение этого явления. // Тырновска книжовна школа. – София: Издательство БАН, 1980. - №2: Ученици и последователи на Евтимий Тырновски. – С. 9-26.
49. Лихачев Д.С. Система литературных жанров Древней Руси // Д. С. Исследования по древнерусской литературе. – Л.: Наука, 1986. – с. 57-79.
50. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиотика – история. М., 1999.
51. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 384 с.
52. Лойка А.А. Дрэва жыцця. Слонім: ГАЧПП “Слоні́мская друкарня”, 2004 – 623 с.
53. Лойка А.А. Старабеларуская літаратура. Мн.: “Вышэйшая школа”, 2001. – 319 с.
54. Макарий. О Григории Цамблаке, митрополите Киевском, как писателе // Известия императорской Академии наук. Отделение русского языка и словесности. – 1875. – Т. 6, вып. 2. С. 97 – 153.
55. Мартос А. Беларусь в исторической, государственной и церковной жизни. Мн., Репринт, 1990. – 295 с.
56. Мельні́каў А.А. Кіры́л, епі́скап Тураўскі. Мн., Беларуская навука, 1997. – 451 с.

- 57.Мейендорф И. Ф. о византийском исихазме и его роли в культурном и историческом развитии Восточной Европы в XIV в. // Труды отдела древнерусской литературы / АН СССР. Институт русской литературы. – 1974. – Т. 29. – С. 291–305.
- 58.Молдован А.М. «Слово о законе и благодати» Илариона. – Киев: Наукова думка, 1984. – 240 с.
- 59.Никольский Н.К. Материалы для истории древнерусской духовной письменности // Сборник отделения русского языка и словесности. 1907. Т. 82. №1-8. С. 148 – 152.
- 60.Никоновская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. II. – М.: АН СССР, 1965.
- 61.Пелешенко Ю.В. Украинская литература XIV – XVвв. И второе южнославянское влияние: Автореферат диссертации кандидата филологических наук. – Киев, 1987. – 18 с.
- 62.Радченко К.Ф. Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. – Киев, Университетские известия. 1898.
- 63.Сініла Г.В. Біблія як феномен культури і літаратури. Мн.: Беларуская навука, 2003. – 450 с.
- 64.Синило Г.В. Древние литературы Ближнего Востока и мир ТАНАХа (Ветхого Завета). Мн.: Экономпресс, 1998. – 469 с.
- 65.Смирнова О.А. Повествовательные структуры восточнославянской литературы XI–XIII веков. Автореферат диссертации кандидата филологических наук. Мн., 2004. 19 с.
- 66.Соколов П.П. Киевский митрополит Григорий Цамблак // Богословский вестник. Т. VII, 1895. - С. 52 - 72
- 67.Сперанский М. Сборник белорусский Чудова монастыря // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. 1889. Кн. 3. С.1-101.
- 68.Сырку П.А. Новый взгляд на жизнь и деятельность Григория Цамблака // ЖМНП. СС XXX, отд. III, кн. XI , 1884. С. 106 – 153.

- 69.Старажытная беларуская літаратура (XI – XVII ст.) / Уклад., прадмова, каментар Саверчанка І. Мн., ПУП “Кнігазбор”. 2007. 605 с.
- 70.Турилов А.А. К вопросу о периодизации русско-южнославянских литературных связей XV – нач. XVI вв. // Русско-балканские връзки през Средновековието. – София; БАН, 1982. – с. 68-74.
- 71.Ундольский В.М. Замечания для истории церковного пения в России // ЧОИДР, № 3, 1846. – С. 4 – 9.
- 72.Флоровский А. В. Чехи и восточные славяне. Т. 1. Прага, 1935.
- 73.Фрайданк Д. К сущности и предпосылкам стиля «плетения словес» // Тырновска книжовна школа. – София: Издательство БАН, 1980. – Т. 2: Ученици и последователи на Евтимий Тырновски. – С. 89-93.
- 74.Энциклопедия литературных терминов и понятий / Под ред. М. Николюкина – М.: НПК «Интелвакс», 2001. – 1600 с.
- 75.Экономцев И. Православие. Византия. Россия. – М.: Христианская литература. 1991. – 230 с.
- 76.Яскевіч А.А. Падзвіжнікі і іх святыні: Духоўная культура старажытнай Беларусі / Навук. рэд. Ул.П. Вялічка, М.П. Касцюк. Мн.: Полымя, 2001. – 368 с.
- 77.Яцимирский А.И. Григорий Цамблак: Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. – СПб.: Издательство императорской академии наук, 1904. – 502 с.
- 78.Яцимирский А.И. Из истории славянской проповеди в Молдавии: неизвестные произведения Григория Цамблака, подражания ему и переводы монаха Гавриила. – СПб.: типография Скороходова, 1906. – 126 с. – (памятники древней письменности; № 108).
- 79.Дончева-Панайотова Н. Руският илюстриран летописен свод от XVI века за Григорий Цамблак // Тырновска книжовна школа. – София, издательство БАН, 1985. – Т. 4: Културно развитие на българската държава краят на XII–XIV век. С. 76-85.

- 80.Дончева-Панайотова Н. Сборниците «Книга Григория Цамблака» – възникване, съдържание, разпространение // Тырновска книжовна школа. – София: Издателство БАН, 1984. – Т. 3: Григорий Цамблак живот и творчество. – С. 29-51.
- 81.Киселков В. Митрополит Григорий Цамблак. – София, 1946.
- 82.Мечев К. Похвалното слово за Киприан от Григорий Цамблак // Литературна мисъл. – 1966 - №2. – С. 121 – 131.
- 83.Първев Г. Констанцкият събор (1414 – 1418) и участието на Григорий Цамблак в него // Тырновска книжовна школа. – София: Издателство БАН, 1980. – Т. 2: Ученици и последователи на Евтимий Тырновски. – С. 484-501.
- 84.Русев П. Давидов А. Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. – София, 1966.
- 85.Русев П.Н. Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа. – София: Издателство БАН, 1983. 261 с.
- 86.Русев П. Литературное наследие Григория Цамблака. // *Studies balkaniques*. – 1980, №2 – р. 124 – 137.
- 87.Русев П., Гълъбов И., Давидов А., Данчев Т. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. – София: БАН, 1971.
- 88.Станчев Кр. Поетика на старобългарска литература: основни принципи и проблеми. – София: Наука и искусство, 1982. – 200 с.
- 89.Трифенова А. Слова на Григорий Цамблак в Ленинградските книгохранилища // Старобългарска литература. – 1984. - №16. – С. 97 – 120.
- 90.Melchisedek. Mitropolitul Grigorie Tcamblak, viata si operele sale // *Revista pentru istorie, archeologie si filosofie*. 1884. I, p/ 163 – 174.

ДАДАТАК

Творы Грыгорыя Цамблака

СЛОВО ПОХВАЛЬНОЕ СВЯТОМУ И СЛАВНОМУ ВЕЛИКОМУЧЕНИКУ И МИРОТОЧЦУ ДИМИТРИЮ¹

Преже Христова плотьского смотрения человеком страшна бяше смерть, егда же Он человек бысть и смерть за человеки вкуси, тогда сладка человеком устроися смерть и со многою любовию искома и приемлема, яко да тоя ради воздаяния сотворять иже нас ради умершему, и страстьми почтут пострадавшего владыку. Аще убо он о рабех та же согреших умрет, много паче рабом достояше согрешим со мнозем усердием о таком владыце еже смерти возмездие творити. Тем же и великий он и непобедимый, истинный страдалец Димитрие-доброе днес сотвори возмездие, многоценныя дары принес великодаровитому цареву, время получив от мног тому желаемое, яко да не благочестие сам к себе хранить и свое отечество томужде учить, но исповестъ яве предо всеми, еже господня любве явленнейшее есть знамение; иже бо аще исповестъ мя, –

¹ Слово похвальное святому и славному великомученику и мироточцу Димитрию // Макарий. Великие Четьи-Минеи. Октябрь, дни 19–31. Изд. Археогр. Комиссии. – Спб. 1880. – Стлб. 1913–1920.

рече, – пред человеки, исповем его и аз предо отцем своим, иже на небесех.

Максимиян, иже тогда римское держа царство, повсюду общед и нечестия семя всеяв и в Селуньской приходя град, двоя сия мысля, яко аще убо возможетъ, да искоренить благочестие; аще же, да не поколебаеть и устрашить и таитися сотворить; но на супротивное тому надежда не по мнозе, но абие прилагашеся и в сети своей увязаше грешкик; яже бо волна морьская возвышаема и нагло потопити препящая, иже не брезе каменю прирази, разбивается и растичеть, себе погубляя бесчинным ношениемъ, тако и он, многими ветры нечестивая возносяйся и вся к своей воли приложити мечтався, на иже на твердем веры камени стоящему приразився страдалцю, ниизлагашеся, и познавашеся от самых начал доблественаго борьца непобедимое сплетение.

Яко бо виде его царь, много убо расстояние изшедша от града того сретению и со многим уряжением въвоиньственаго украшения, многажды предложивша и честьми подобающими царьску высоту восприемлюща со обрадованием, въ бе в чюдо мужа полагая и во всем премудрому дивляся, еже в преступление же во словесех, еже во обычаи, еже в возрасте, еже во устроении и в чину похвалу имея, и ловити уже начинаше словесы коварными и подкрадающими: «Всеми, – глагола, – человечьскаго естества добротами украшена тя зрю, Димитрие, единемъ же токмо несвершена тя мню, и се не по естеству, но по невидению; ниже бо, якоже получиися, великих

богов от кого навькл еси тайнства; якоже слышу, галилеянина чтеши распятаго, его же аще прельсти свободь быв, нашаа с ними изволиши, не токмо дукс, якоже ныне Селуньской страны, но полувселенския владыка будеши. И абие бози предлагахуся реченым сведетели быти».

Но ниже слышати хоцю, воин глаголаше Христов: «Добро бо, аще и ин кто, еллиньскаго наказания во искусе бых и вем, яко не тайнства, яже онех и человеком наказание достойна, но студодеяния и последняго бесования полна, иже и молчати, иже ум имящим праведно, но и еже слышал еси, яко в распятаго верую, истинно есть; тому бо служю и крестом его хваляся, и аще тмами от того въ исповдании умерети возможно бы, сладьце приемлю; тщание же, еже не пол и всю вселенную приобрести, на Христа, – жизнь нашу и надежду нашу, егоже от видимых и разумеваемых ничтоже блаженнейше и сладчайшее».

Молчанием сия преносить царь, любомудрствовати творяся, инако бояся градскаго восстания, вси бо о мужи, не яко подручни, не яко обладаеми, не яко слугы, яко уди к телу, привязани бяху. Да яко но со многими благохваленми во град вниде, связана святаго в темницу влагаютъ и многая убо своея прельсти слова посылаше, препрети тою непущуя. Множайшая же слышаше Христова восповедания, от их же и побеждаашеся от мнящагося побеждаема; стреды бо которогождо не тогождо действия бяху, – мучительския бо убо по воздуху схождахуся, мученическия же цареву сердцю касяхуся и соу-

мерщвляху лукавая, яже на истинну умышления, и бяше и zde и овава подвига величайши и крепчайши подвигы и победителю светлейшее венчание.

Там бо убо праведнии плотьми токмо страдаша, снeдь предлежа червием на гноищи, яко да праведник проявится; zde же и телом страдале святой, связан в темници и в мысли подвиг имяше и в словесех рать на кийждо день творяше. Да яко же всех быше он, изволися цареви игру узрети, обычную тому, и повеле позорищу уготовитися, сие же быше крови и смерти человеческия.

Посреди бо позорищу место возвышено быше, от столпов подержим, елико довлети борющимся; от долу же сосуди смертнии водружении бяху, горе остреем зряше и претяще, – овии убо мечем подобнии, инии же копием и кроилом друзии, и инии трезубом. На их же падая побеждений борець умилено растлеваша жизнь. Быше же цареви подъщателем некий борець, Лие именем, от всех чюдим и похваляем, его же глаголаху никтоже нигдеже победив явися, но паче он мнозех смерти предаеть образом борения. Гласяху бо трубы и бубни и пищали и сверили, созывающи множества, и вси течаху со щанием и стогни град речным быстринам подобни бяху множеством текущих сливаемеи; несогласный глас народа высоко взямяшеся. И царь председаше, от воин окружаем и гордый он Лие на борительстви стояше, руки убо вострывая, лыста же в стоянии укрепляя, зыбляся и главу потрясая, яро и устремительно зря и весь кровоядному зверю подобен. Да якоже и глас многожды испусти, иже тому

сплестися хотящаго призывая, и никтоже исхождаше.

И царь в премнозе веселии бяше, борца страшное свою въменя славу и богом многа благодарения о нем исповедуя. Тогда некто, юноша, святому слуга присный, Нестор именем, доблествен душею, красен видением, от отец прием благочестие, святаго наказан во премудрости страху господню, зря гордящася и хваляща, иже во злобе силнаго оного и нечестиваго оного царя, превозносяшася и высяща не над кедрыя иливаньскими, но над облаки небесными. Болит душею, снедается сердцем, негодует о безаконии нечестивых и ревнует Моисию, Финиесу, Илию, Петру – теплейшему ученику, и ревность убо юноша святых оных ревности подобна бяше, дело же его со преумножением оных дела провосходяще; не бо египтянина убить, якоже Моисей, ниже Замъврия с мерскою женою прободу, якоже Финиес, ниже, якоже Илия, непреподобныя священники искла, ниже, якоже Петр, рабу архиерову ухо отреза; но саму главу идольскаго бесования и низложи, и сокруши, и отсечи и обличи, и образ таковыя беды сицев: втечеть к святому в темницу, падаеть на того ногу, сказуеть со слезами нечестия велеречия, гордыню борца дияволя, просить благословения, молить оградитися того молитвами и отпустить к соплетению воина вражия. Онъ же и благословляет и молитвами укрепляет, и похвалный конецъ, иже с победою пророчествуеть, и Лия, – глаголя, – победиши и за Христа мучен будеши. Что прочее? Исходить Нестер, весь вооружен святаго мученика

молитвами, и прелести позорища постижеть и, посреде став, предо всеми исповедеть Христа Бога истиннаго и того силою мръскаго борца низложити обещевается. Елма бо, – рече, – царь и вси тому повинующеися своих нечювьственных богов силу Лиеем являет непобедиму силу, яже и на Павле Бог показа, рек к нему: «Сила бо моя в немощи свершается».

Смущает таковой глас царя и в безгласие последнее и сомнение на мног час влагаеть. Последь же, и едва восприем себе и ярость ласканием растворив и Нестора близ себе поставив, и кто ли ея, глаголааше: «О отроча, слышанъ бысть победив от иже под солнцем всех? Но не юноть тебе, ниже доблесть таковая начинати повелеваеть, но последнее сиротство; аще бо кто был бы роду причащайся твоему, не тако молчанием твое еже к погыбели принес бы стремление; но елика сила, тебе благомысля, такового отводил бы начинания; но нищетою, мню, многою утесняваем, таже и от благородных сий, яко же ми и самая лица твоего заря являеть. Человеческаго срама смертию хочещи избежати, но мы многим богатством, твою юность пощадевше, утешим и саном почтем, твоего мужества достойным. Аще бо ныне в тьсноте сый нищетней и возрасте несовершенное таковое дерзновение являеши, много паче, свершен быв, яко же ми мужествъ и чистотъ, богом нашей державъ угаждая будеши. Пощади убо не токмо животом себе, но и обещанных восприятием и Лия далече будеши, его же самым бози рукоположиша вьнечника».

Ниже юность рече: «О царю, ниже нищета, ниже сиротство, ниже, – всехъ безумнейшее, срама ради привлачимаа смерть, якоже ты глаголеши, таковаго ми дерзновения виновна быша, ниже бо, аще и раб был бых, твоимъ обещанием сложитися изволил бых когда, в них же душам сеть крыется и бесом слежение обручается, много паче, свободь сый и кровию христовою и Димитриевыми молитвами обогатен и вооружен».

Сим гласом престаша органи, умолчаша пищали, утолишася молвы, пресекошася песни, Нестер слышашеся, Нестер от всех зрим бяше сладьце. Понице царь, яко изумлен, востичеть мученик, яко вперен, и не время истоцил, возшед, на некое опрятание показа, но понеже крестное знамение сотвори и блаженный он испустити глас: «Боже Димитриев, помози ми! Восхитив абие Лиеня, яко лев козлища, низверже долу и смертным сосудом желаемую пищу низпосла. Сам же венчосець, яко победитель, възде от борительнаго места в небесная, на томъ самом главе приемь отсечение, добрыми, яко победитель, от премногих онех народов прославляем и похваляем провождении, и не к тому бяше в толиких множествах боги слышати, но вся Христова, – и крест, и воскресение, и яко велико еже к нему Димитриево дерзновение. Темъ же и яко скипетром царьским, именем мужа хваляхуся и того величаху, и сладкий он глас еже: «Боже Димитриев! Помози ми! Вси на языке обношаху и нечестивым сопротивляхуся».

Царь же, отъвюду недоумев, ово убо ради Димитрия Хритса проповедуема и своих богов честь упражняему, себе же последним обещестна судом и, поболев оскверненаго ради оногo и не крепкаго борца, воздаеть святому своего студа отъмстительное воздание: седмийх копий в ребра прободение, премножением ран лютейшую ухищряя и скорейшую тому смерть. Но тому сладка бяше сия и любляше, аще и множайша хотеху приложитися копия. И тако доблественый воин, цареви силам предста, небесными венци увязем, седменных победах носящих знамение, и многоценною багряницею одеян, якоже от кровей. О крове, и потопившая прелесть! О язв, прободьших врага! Хвалю и зде седморичное число, яко действовено. Чту седьмочисленных сих копий, остроту паче, неже Зоровавелева оногo камене седмая очеса. Блаже еже ради седмьх язв Димитриево доброе суботьство; сими бо почи настоящаго седмаго и со всеми святыми часть будущаго осмаго предъстояния, яко непобедимый воин в славе неизреченней, иже нас ради в ребра прободненному цареви.

Рече в себе мучитель: «Ельма во всем непобедим явися и обещанием и прещением восияса, и в темници седяй связан, едином отроком и богомъ честь, и нашей державы славу, и Лиеву силу низложи преклонием его напрасным и множественным пронзением, еже поне постенати. Но и сие погреси безумный: не бо постена, но яко узре, иже на того пришедших, руку десную, купно же и крыло одежды воздвиг горь, благополучно творяше копием нашествие, и радостию возопи: «Благо же, яко Вла-

дыще моему сообщник бываю прободением!» Сий глас и на самой кончине мучителя всеконечному стаду предасть и самого диявола якоже рукою зауши. Мы же концю мученика скончаем, славословяще Христа, истинного Бога нашего, ему же слава со Отцем и со святым Духом в бесконечныя веки.

Аминь.

СЛОВО НА ВОЗДВИЖЕНИЕ ЧЕСТНОГО КРЕСТА¹

Возносится днесь крест, и пленяется ад и поклоняется Христос. Сие бо Давид² с веселием поя издапча, пророчествуаше, глаголя: "Вшел еси на высоту, пленил еси плен, приал еси даание в чловецех"³. Крест возносится, и царствует распятый; крест возносится, падають бесове; крест возносится, и род иудейский погыбаеть. Кровь бо Господня яже на себе призваша, глаголюще: "Кровь его на нас и на чадах наших, уже тех постиже"⁴. Крест возносится, и торжествует христианский род; крест возносится, и совозносить землю, еаже посреди водружен бысть; крест возносится, и бывають вся нова; крест возносится, и четвероконечный мир собираеть; крест возносится, и небеси и земля соединяется: тому бо посреди сих обоих ставшю, падеся средостъние таковаго крепкаго коварьства, не возмог

¹ Слово на воздвижение Честного Креста // Макарий. Сентябрь. Дни 14–24. Изд. Археографической комиссии. – СПб., 1869. – Стлб. 766–773.

² Цар Іудзеі.

³ Псалтыр, 7. 8; 64. 19.

⁴ 2 Царстваў, 1. 16.

прираждение терпети, и прочее тому от среды бывшую, смирение едино бывше, яже прежде враждою растоящаа. Да приидет Адам с праматерию, и с нами да возносить его, и со Давидом вопиет: "Возносите Господа Бога нашего, и поклоняйтесь подножию ногу его, яко свят есть. Да веселится объемля его, да величает славу его, да проповесть силу его, да исповедуеть спасение его"¹. Иже древа ради из рая изгнан бысть и нетленныя одежда обнажен и в поте лица своего хлеб снестати осужден и последнее знамение в землю возвращатися, от нея же взят бых, и паче в лепоту: тако диавол *возмездивати*² обыче слушающих его и тако одевати верующих ему; древа же крестнаго ради в небеса вселися и божеством облечеса. Елици бо, рече превеликий Павел: В Христа крестистесе, в Христа облестесе, и беструдней блаженней жизни сподобистесе, и нетлением всегдашним преспевати³. О чюдесе! Тамо древо: и zde древо; оно посреди рая: и се посреди земля; и оно убо зелено и благораслено и листвием украшено, *угобъзено*⁴ и плодом привлекающим очи и подвижающим желанием, добре бо бяше насаждено, аще добре потребоватися хотящим, преслушание введе, смерть исходатаи, но роду клятву нанесе: сие же невлаженое, суходеланное, но благословение нанесе, но бессмертие дарова, но преслушание исправи; *елма*⁵ бо убо гордыни и

¹ Псалтыр, 32. 21.

² Узнагароджваць.

³ Алюзія: Пасланне Галатам. 3. 27.

⁴ Мець усяго ў вялікай колькасці.

⁵ Таму што.

преслушание всем злым и смерти виновна бывши, смирением и послушанием Христовым вся благая и живот вводится, да спротивными спротивная праведно низложатся; ими же сосуды диавол над чelовѣкы воцарися, тѣми же паки и царства да изгнан будуть и смеху да предан будуть.

Да отсюду паче еже от нас блаженна любве смотрение не токмо познаваемо, но от преумножения чюдимо и непостижими будете, яко не силою единою таже вся послушна имея, но премудростию вся сотворяа. И слыши Павла: "Смирим себе, – рече, – быв послушлив до смерти, смерти же кресту". Се смирением новаго Адама гордыни оцystися ветхаго и послушанием сего преслушание оного. Смерти же кресту: что бо сего *поноснейше*¹, от еже на висоце древе обещену весити чelовеку, посреди Июдеа, вне таковаго града, яко да взор бывает очима входящих и исходящих. Но не ныне же, якоже дотолe, крест понес и смерти сосуд, но почести винен и древо жизни оная, жизни, ней же глаголаше Павел: «Спешю разрешитися от тела и со Христом жити, ея же блаженный он ничтоже предпочтeнейше имяше».

И кто толико премудр и *тысящезычен*² крестная изреци дарования, яже на нас того благодетльства, разве Павлов язык, иже о нем присно хваляшeся: «Мне да не будетъ, – глаголя, – похвалитися, токмо о кресте Господа нашего Иисуса Христа, им

¹ Ганьбiцца, няславiцца.

² Незлiчоная колькасць моў.

же мне миръ распятся, и аз мирови»¹. И пакы: да скажется ныне началом и влаstem на небесных царствія многоразличная премудрость Божія по предложению век, еже сотвори о Христе Иисусе Господе нашем, о нем же имамы и приведение в надеании верою его. Зриши ли таинство креста? Зриши ли, от кых втораа его ради достигохом? Во истину крест слава Христова, якоже сам глаголаше: егда прославится сын человеческий, яве, яко внегда вознесется на крест.

И зри, како не токмо воображаем и носим спасает всекрепкий, но и просто образа его виде спасительни бывають. Вселенная бо четырьми конци описуется, и четырьми стихиями человеческое естество составляется; четырьми времени круг лету венчавается, и четырьми ветры вселенная прохлаждается; но и человеческое видение креста подобие носить. Сего ради Боговидецъ он собою того прообрази на горе, внегда побеждати Амалика², простертием руку на высоту. Но и карабляный *катарт*³, без него же безбедно невозможно плавати пучину, креста образно стоит рогама, яко же некоторыма крилома горе над волнами держа корабль и не оставляя тяготы ради погрузитися. Что же ли нарицаемая тропи, о ней же все ставление корабленное содержится? Не по тому же ли креста виду согвождена есть? Тем же и сама всегда в водах рыбе подобна

¹ Пасланне Галатам, 6. 14.

² Сын Елізара, праўнук Ісава, адзін з іўдзейскіх старэйшын.

³ Ветразь.

плавая *неисходне*¹, прочее корабля всей людий бремя на себе нося, *немокрено*² водами храня. Аще же и *кивот*³ завета испытаеши, по томужде образу устроен обрящеши; такожде и храм и жертвенник и рога, яже на олтари, вся четвероуглена креста сладкое видение являющи. И ни едино же сих тще и *всуе*⁴ бываема, но вся ко спасению ключима, вся по неисчетеной сильной Божии премудрости действуема, по блаженному паки Павлу, ко Ефисеом пишущу: «Да возможете постигнути со всеми святыми, что широта и долгота и глубина и высота; разумети же преспеющий разум любви Христовы, да исполнитесь во всяко исполнение Божие»⁵. Сего и в благословлении великий он патриарх прояви предложив руку: яко бо юнейшаго внука от левыя бедра поставлена ощюти, старейшаго же одесною, прелагаетъ Духом руки крестообразне, и десною касается главе юного благословляя, понеже новоизбранныи людие крестом на старейшиньство сыновьства преводитися хотяху, первородному Израилю первенчества отпадшю, ради убийственного стремления: мужа бо крови и лъсти гнушается Господь. Сего образ и во Чермнем сотвори превеликое чюдо, пресек непресецаемо ество: яко бо удари пророк жезлом море вопреки и обраць торжественно створи в широту ударение, устыдившеся спасительнаго начертания, сташа на дванадесяте путей воды разделены,

¹ Бясконца.

² Сухі.

³ Каўчэг.

⁴ Дарэмна.

⁵ Пасланне да Ефесянаў, 3. 8–19.

свое дно никогда же откровенное открывше, от обою страны путей стенам подобно каменным состыгнувшись, яко да которому же людей Божиих колену, не токмо *удобизнено*¹, но скоро будетъ пришествие: понеже гонящей близ бяху, и гоними исчезаху.

Сего Елисей *прознамена*², внегда древом извести из глубины железное естество, яко бо держалие пророк мало погрузи в воде, секира бо впадшее бяше, абие железо из глубины вшед, обретесе на древе стоя, обретесе на своем месте. Что сему являюще, но естества долу лежащего и глубиною злых потопляемого, еже на свет крестом возведение? И что ми креста яже от пророк исчитати образы и гадания? Самии серафими, царскаго оногo престола и превознесенaго служителие и предстателие, сего образу тайно научиша великаго Исаия³, внегда лица и ноги закрывати прочима крилома, средними же летати; и познаваше пророк таинство, и яко его ради трисвятая песнь на земли будетъ, не слышанная на земли прежде, ниже кому на ум вшедшаа когда. И паче в лепоту: вшед бо на нь Владыка и своего человека, его же за благодать восприат, на нем всего распростер, яко же от некоторыя высоты созва всех, иже надалеча стоящих и бесом служащих, помавая рукама пронзеныма и окровавленыма, и пети научи серафимьскую ону равночестней Троици песнь. Но *ле*⁴ *туне*⁵ и без духовнаго прозрения мед-

¹ Лёгка, зручна.

² Призначыѣ.

³ Старозаветны прарок, сын Амоса.

⁴ Ледзь.

⁵ Марна, дарэмна.

ную ону в пустыни змию Моисий воздвиже, внегда людем вредитися от змий?

О чюдеси! Медныя змиа недвижимыя нечювьственное воздвижение живых и ядовитых змий вред потребляше едином токмо на ня возрением. Да аще образ креста толико силен, толико спасителен: какова самая истинна, яже небо и землю и воздух, исподняя исполни силою? Видиша бо вси иже во аде от века, того видеша силу, внегда *вереям*¹ и вратом медным от лица его сокрушатися; видеша разбойника крестом в раи ликоствующа; видеша пламенное оружие отлучаемо и входа не браняющее иже крест носящим. О чюдеси! Прежде падения Адамова еже на земли, бысть ино падение на небеси велико, еже и паче виновно бысть земному падению, но не исправлено пребысть; сие же не токмо крест исправи, но и падшагося страшна устрои собою прельстившему; и идеже умножися грех преступлениа, преизобилова благодать крестнаа; и не на земли токмо яже его ради благая восиавша, но и на небеси: тайнства бо от века воскресенное крестом познаша, и совершенное извещение славы и стоания прияша бяху; во дотолє сомнящєся некакo ненадежнаго преложения, зряще от света на тму преложившагося денницу, и человеком бесмертие дароватися тогда, ангелом же утвердися непреложное.

Такова креста дарования! Такови плодови Голгофиньскаго² древа! Сего царие благочестивии держаще, сопротивныя полки побеждаютъ. Скипетро

¹ Запоры, засоўкі.

² Гара, на якoй быў распяты Ісус Хрыстос.

бо есть небеснаго царя, им же все воинство гордаго ниизложися и адова твердыни разорися; сим небо украсися, внегда звездным видом того показати блаженному оному и первому в царех Костянтину; с ним персы и парфы и миды и колесничныя скифы победы, и пределы распространи христианьскыя; крестом святителие, иже апостолом приемници, бесом жертвища ова убо от самых оснований развратиша, ова же затвориша, и яже в них действуа прелести силу затвориша, крепость прочее не имети, ниже простиратися на пагубу человеком запретивше, и слово истинное распространивше, доброе приемство благодати в роды родов предавающа, и церкви составляющи во славу Троицы, им же крест утверждение. Крестом мученици вооружившися, и сташа мужески сопротивльшися прелести, и сведетели бывающе истинни непобедими.

Чюдо зрети же и слышати толиких лет прелесть, толиких времен басенныя лжа, толикая изобретения бесовьския хитрости едином истинным словом разоряема и безгласию предаема! Претяху мучителие всяцем образом лютых, и они учителя своего Павла глас к ним извещеваху: «Кто нас, – глаголюще, – разлучить от любве яже во Христа Иисуса, скорбь или теснота, или гонение, или раны? Нам бо еже жити Христос, и еже умрети преображение. Вметаху сих в огонь и в воду входити мняхуся, да бяху во воде и по воздуху летати *непщевыху*¹; мечь обнажаху они, и сии усердно выю простираху; на смертное место отводими бяху, и яко

¹ Думаць.

на чашу веселиа течаху»¹. Вся тем крест страшная на сладкая прелагаше, и мнящася пакы сладкая презираема и ненавидима сотворяше: внегда бо лстивии они чести, дары и власти и богатства обещевахуся, тогда сии прямо сим отвещаху: «Богатство аще течет, не прилагайте сердца; понеже единою глагола Бог, двое се слышах»². Сего и иже на земли ангели, иноци глаголю любомудрени, и наставника и хранителя и оружие и пищу и питие и одежду имут. Того бо любовию взявше, повеление Господне послушавше, глаголющее: «Иже аще не возметъ крест свой и последует ми, несть мне достоин; ставляеми суть ангельской ретитися жизни и токмо плоти обложением славы оных остаяти; мню же не остаати по разрешении тела». Хранителя же: понеже толики горам верхи преходять, обнощующе бездомнии, безхрамлені, безпремыслени и птицам подобни пустынелюбным, места от мест именующе и от вертеп в вертепы избирающе, со зверьми же лютыми и плотоядными живуще и ядовитыми гадами, того силою храними суть, неприкосновени суще еже от лютости зверей, ниже от яда пресмыкающеихся, но ниже паки от вара солнечнаго, ни мраза зимнаго. Оружие же тем есть: понеже на нь надеющиеся, исходят на мысленая борения, и вся рати и вся *прилоги*, вся ополчения в мысли состоящаа побеждаютъ, низлагають, гонять: той бо тем хоругва и копию, и щит, и меч, и лук, и тул исполнен благополучных стрел, и броня и шлем. Пища же,

¹ Рымлянам 8. 35, Лявіт, 26. 33.

² Алюзія: Іоў, 31. 25.

яже егова плода, которая сиа, сиа яже на ней пожершася плоть агньца Божиа, приносимая всегда в оставление грехом и в обручение жизни: той бо в недели причащающихся, прочия дни седмици легци преходять, малым оощением и зелием суровым чювьство ласкающе; надеждами будущих услаждающиеся. Питие же, тогожде плода крестнаго чаша налиана новаго завета кровию, яже премудрость черпа Соломону: «И черпа, – рече, – в чаши своей вино; сию пьюще, не ко дреманию низводятся, но ко боговидению возводятся, и чювьство от здешних пленяюще, в упражнении горних бывают, любомудрствующе небесная, и божественаго осияния и умом и душею близ бывают». Одежда же: понеже плоть распинають страстми и похотми, и того силою и помощию бестрастием одеваются; чають же отсюду и нетлением помале одеатися, егда на престоле сядеть *раждежения* иже на нем распныйся Христос, егда честем и венцем приведет время, егда трудом и болезнем настанеть воздание. Сиа вся креста исправления: вся бо действует и может, яко силою исполнен Христовою, яко древо в того плоть вложно; придете бо, рече, и вложим древо в хлеб. Которым же иным, а не креста и действием, по Исаи, острови обновятся к Богу, и от глубины возникють, иже тех от начала покрывающая? Яже от язык глаголя церкви, крыемая прежде в водах нечестия; ныне же рождающия водами крещения всякыя роды, всякая племена, всяк возраст; и яже и острова наричем ради пристанищнаго, и матеря ради крещения, и горы высокыя ради возносительнаго. Кто

сих откры и покровения воднаго свободи? Кто вознесся и высоки сотвори горы, яко Христу тех главе быти, якоже рече Павел, иже от тоаже глубины извлеченый крестом: «Христос глава церкви? Кто толика множество людей в них собирает и приседти тех учитель молитвами и постом и молением, аще не божественое сие и небеса досягающее древо? Его же силою и действием преспевание житию в благых делах и нам даруеть иже на нем распныйся Христос, и вечных да получитьи сподобит благ: яко тому подобаеть слава, честь и держава, ныне и присно и в веки веком». Аминь.

ПОСЛАНИЕ ЛИТОВСКИХ ЕПИСКОПОВ¹

Иже иногда митрополиту бывшему Киевскому и всея Руси Фотию, мы епискупи Киевсое митропольи, по благодати пишем святаго Духа: яко отнележе пришел еси, видехом, заньже многа чинишь не по правиломъ апостольским и отечьским; и мы, по правилом, трыпехом, яко своего митрополита, и ждахомъ твое исправление: истинно уверени быхомъ о некоторой вещи, яже не токмо есть не по правилом, но и под извержением и под проклятием, яже и сам, свою съвесть испытав, познаеши. Мы бо ту не пишем, не хотяще посрамити тя; глаголем же к тебе, яко не имамы тя епископа по правилом. Се нам к тебе слово конечное.

¹ Послание Литовских епископов Всероссийскому митрополиту Фотию, о вминении ему какой-то тайной вины, по которой они отрекаются отъ подсудимости ему въ духовныхъ делахъ // Акты, относящиеся к истории Западной России. Спб., 1846. С. 33.

СОБОРНАЯ ГРАМОТА ЛИТОВСКИХ ЕПИСКОПОВ¹

Всяк дар съвершен, свышь исходяй от Отца съветом, достиже и до нас смиренных. Егоже мы дръжащися, ныне тем даром, многыа нашеа издалече скорби, еже о церкви нашей матере, утешение обретохомъ, сицевым образом последовавшим вещем. Мы смиреннии епискупи Русских стран и братья друг ко другу по Духу святому, Феодосие архиепископ Полоцкий Исакие Черниговъскый, Дионисие Луцкый, Герасим Володимеръскый, Галасей Перемышльскый, Савастиян Смоленъскый, Харитон Холмъскый, Еуфимие Туровъскый, понеже видехом презираему отъ митрополита Фотиа церков Киевскую, яже глава есть всеи Руси, и стадо Христово небрегомо и к погыбели готово, скорбяхом о том и в печали бехом, имущее убо пастыря именем, делом же не имущее: ниже бо хотяше седети у церкви даной ему от Бога и правити люди Божиа, якоже достоить митрополиту, но точию приходы церковныа собирая и

¹ 1415, Ноября 15. Соборная грамота Литовских епископов, о избрании и посвящении Киевскаго митрополита Григория Цамблака // Акты, относящиеся к истории Западной России. Спб., 1846. С. 33–35.

живяше инде, и старая устроения и честь Киевское церкви на ино место полагаше. И тако нам скорбящим о церкви и о людех Божьих, подвиже милостивый Бог сердце великого князя Александра, зовомаго Витовта, Литовскаго и многих Русских земель господаря; и того убо митрополита Фотиа изгна, посла же въ Царьгрд, к царю и патриарху, просяще дати ему митрополита, хотящего быти людем Божьим на спасение, достойна, и тоя церкви наутвержение. И царь Маноил не восхоте послушати прошения его праведнаго, своих дея прибитков неправедных. Он же с нами съветовася, истинно и праведно, яко правый истинный великий князь; и събра вси князи Литовских и Русских земель и иных стран, елико суть ему покорени Богом, нашеа церкви, и бояр и велможь, архимандриты же и игумени и благоговейныа иноки, и попы. И сих всех съветом и волею, и нашим избранием и хотением, спедшеся в Новем-граду Литовском, в святей церкви пречистыа Богородица, по благодати данней нам от святаго Духа, поставихом митрополитом святей нашей церкви Киевской и всеи Руси, именем Григориа, по преданию святых Апостол, якоже пишутъ в своих правилах: «два или три епископи рукополагают митрополита», якоже и преже нас сътвориша епископи, при великом князи Изяславе Киевском, поставиша митрополита по правилом; якоже иже преже нас крещении Болгаре и нам сродници сътвориша своими епископи поставише собе пръвосвятителя. Такоже и Сербьскаго языка епискупи разсудивше, яко по правилом есть и по апостольску уставу, сътвориша

собе своими епископи прьвосвятителя, и даже и доднесь есть, поспешьствующу Богу, прьвосвятитель в Срьбьской земли, имеа многы епископы под собою. Таже не толика есть Срьбьская земля, елика есть Русская, яже есть в области господина великого князя Александра, преже реченаго Витовта, но есть велми мала и землею и людьми. И что глаголем о Болгарех, или о Сербех? От святых Апостол тако установлено бысть. Равно на всех епископех православных благодать действуеть святого Духа: ибо Апостоли от Господа поставлени быша, они же иных поставиша, и паки они других, и тако благодать святого Духа даже и до нас смиренных доиде; и имамы власть, яко апостольстии ученици, (со) многыми испытаньми и въпрошаньми и сходитися и поставляти своему отечьству пастыря достойна, егоже Бог хочет. Такоже и власть имамы от Господа: егоже аще свяжем на земли, будеть связан на небесех, и егоже аще разрешим на земли, будет разрешен на небесех. Яко да не ркуть неции: «отрицаемся от веры, понеже сами поставляем митрополита»; то да не будет: не отлучаемся. Таково слово кто речет, неразумен есть. Но мы преданая от святых Апостол церкви и от святых Отец держим и благочестиво исповедуем, проклинаем же всяку ересь, чюжю апостольскаго предания и отечьскаго; к сим же и Симонитьскую ересь анафеме отсылаем, продающую на злате и сребре дар святого Духа. И патриарха убо святейша Константиноградскаго имамы патриарха и отца, и прочаа патриярхы, Александрейского, Антиохийскаго и Иерусалимскаго, и тех митрополиты,

и тех епископы, отци и братию по Духу святому; и съгласно с ними дръжим исповедание веры, и такоже якоже и они учим, и такоже мудръствуем: но отвращаемся, не могуще тръпети еже на церковь Божию насилование цареве; ибо святой вселенский патриарх и божественый собор священный Констянтиняграда по правилем поставити митрополита не могут, но кого царь повелить; и отселе купуется и продается дар святаго Духа, якоже и отец его сътвори на Киевскую церковь, в днех наших, о Киприяне митрополите, и о Пимине, и о Дионисии и о иных многих, и не смотряше на честь церковную, но смотряше на злато и серебро много. Отсюду быша долги великы, и проторы мнози, и молвы и смущения, и мятежи, убийства, и, еже всех лютейше, безчестие церкви Киевской и всей Руси. Сего ради смотряхом, и разсудихом, яко неправедно есть приимати нам таковыа митрополиты, иже куплею поставлени бывають от царя, мирянина будуща человека, а не по воли патриархове и по преданию сущаго сбора апостольскаго. Тем же снидохомся мы, и, по благодати данней нам от святаго Духа, поставихом достойна митрополита Руской церкви. В лето 6924, индик (та) 9, месяца Ноября в 15.

СТИХ НА УСПЕНИЕ БОГОРОДИЦЫ¹

Месяца августа в 15 день, на Успение Пресвятой Богородицы, поем сей стих на целование, творение кир Григория Российского. Цамблак... Слава и ныне, глас осмый, осмогласник.

Днесь Владычица и Богородица, пресвятая Дево Царица, преходит от земных к премирным, ко Царю царьствующему, к Сыну своему и Богу, сопричастится царствию вечному, паче же превечному и конца неимущему, не на колеснице рабски, якоже Илья, на метерьски Царица царски, на Сыновних руках со множества вой херувимьских. И тогда лучшие апостолом предпосылаеми по облаком предпоставляеми пресветлыми ангелы пречистому твоему и богоприятному телу, преукрашенной церкви Царя небеснаго /глас I/, в ней непостижимы и неприкосновенный нарисуеться плоть, и от сосцу животочному доится, Бог убо сый сподоби за милосердие совершенно вообразится Ею во человечество и подати ему Божества достойание.

¹ Стих «На успение Пресвятой Богородицы» // Ундольский В.М. Замечания для истории церковного пения в России. Чтения Московского исторического общества. 1846. № 3. Отд. I. С. 4–6.

И предсташа весь лик богословец, не дванадесятех, но и седмьдесятых, исходныя песни пояху, честь воздающе апостольскаго сословия, глаголющее: что Тебе речем? Киими миры проводим Тя мироприемнице небесная? Кое кадило принесем ти, златая кадильнице? Недоумеемся и удивляемся, како одр великаго Царя, на мале одре мертволепно бездыхания лежит. /5/ Приим же Петрово воспевание, Павел, сосуд избранный, весь изступль, весь восхищен, весь обожаемь, о чюдеси! глаголав, како затворишася девственнии очи, от самех пелен ангелы зрети навывоша? Како питательницаа жизни смертию объята бысть? Како и не сохранися безсмертна якоже нетленна по рожестве сохранена бысть? Како небесная лествица, по ней же сниде Бог ко человеком, затворитися грядет? Како гора превысокая и великая Божия, на мале одре лежит, в ней же вселися до конца Господь? Како жезл присноцветущий, ныне увянув зрится? /2/ О преславного зренья! О непостижимаго таинства! О глубина богатства и премудрости и разума Божия, яко не испытаны судьбы его и не исследованы пути его! Кто разуме ум Господень, или кто советник ему бысть? /6/ Почто отлете от нас, от своих раб, голубица неблазненная? Почто удалися от нас горлица сладкогласная? На кого возрим прочее? Кто нам провещает? Кто же от навет Иудейских печаль нашу утешит? На Тя бо зряще, онаго зрети мнемом, иже неизреченно из Тебе возсиявшего. Вознесися ко Спасу, и мы надежду нашу вси на Тя имехом, и сладце терпехом и труды и гонения, о пропо-

веди истинней /3/; ныне же последнее сиротство обьят нас.

Како внезапно угасе светильньче свету? Но смотрение еже на Тебе бываемое? а на одоление смертное, ниже возмогла бы, яже единою Твоим Сыном умертвишися смерти, Тебе животу привязатися; но да не вменится привидение вочеловечения истина подобь и безсмертному Твоему плоду естества долг отдаеши. /7/ И вся к чести ключима, исходному времени песни пояху, присно-Девей Божии Матери Иаков великий Божий Брат, со Иваном, сыном Громо-вом, и инии богословеснии мужие, достойнии предстояний пречистаго Ти телесе, мрежею Евангельскою и Павлим языком уловлени, Дионисие и Ерофеи и Тимофее, глаголюще: поиди Владычице, поиди, яко землю освятила еси рождеством своим, тако и воздух освятиши пришествием си. Поиди Всецарице, поиди, и сцарьствуй с Сыном Своим и Богом нашим. Да отверзутся Тебе врата небесныя, со мнозем удивлением, яко Евва убо врата Едему затвори, Ты же и небесная врата отверзе. Ниже убо достойно есть двери непроходимей, еюже Господь един вниде и изыде, затворенну остави на земли стояти; но взятей быти ко уготовленному тоя чертогу. Да подымут Тя Дево херувими, да прославят Тя силы, да предтекут ти престоли, зряще Тя престол неопisanного и безтруднаго естества. Поиди невеста невестная, в невестник небесный! Сия богословяху и иная многая, чюднии они мужи, яко же никтоже может по достоинству изрещи, ко гробу провождающие жизни Матерь.

Мы же что к ней речем? Како род наш почет-шую почтем? Како воспоем многопетую Деву? Како возвеличем, юже вси роди величают, якоже прорече? Но возопием с Гавриилом: радуйся двери жизни, радуйся горо присенная, радуйся мосте преводяй всех, иже верою Твое представление чтущая, к вечному. Подобае бо Ти Матери Божии, яко царице, царьскими добротами дароноситься, – преходиши бо к небесней стране, небесная невесто, и паки жива представляеши к Божественней светлости, яко от чертога населения Твоего, от земли взимаеши, и совозводиши с собою множество, ходотайством си. Предпосылают ти ся Апостоли со Ангельскими воинствы, и девствии лица тайно окрест одра Девы Богородицы предстоят, и душа праведных преле-тевши, Царицу славят, и молятся о невещественно-пение добродетелей принесше. Царица небесная, и многопетая Владычце! сродна присвоения не забуди и не оскудей назираючи, и не забуди Царя и град, и люди, иноцы и простии. Мы бо люди Твои и овца пажити Твоя, имя Твое призываем и верно празднуем всесвятое Твое Успение.

**ГРИГОРИА МНИХА И ПРЕЗВИТЕРА,
ИГУМЕНА ОБИТЕЛИ ПЛИНАИРЬСКОЙ,
НАДГРОБНОЕ ИЖЕ ВО СВЯТЫХ ПО
ИСТИННЕ КИПРИАНУ, АРХИЕПИСКОПУ
РОССИЙСКОМУ¹**

Настояше убо и сие нам пострадати, о друзи, еже пострадохом, его же от скорбных мню ничто ж ино лютейше; что бо и будет ино от иже печалию касающихся сердцю, таковыя тыщеты равно? Не бо имением отъятие, не славы, не села, или стяжания, не стада, или чреды, не отечества, не домов и сродник, или суседствующих, но самага отца отъятие пострадохом, а отца такова, его же не вем котрым слова указом слышащим представляю: яко ж бо в добродетели бѣше несточневаем блаженный Киприан, тако и в словесных указаниих непреудоблеваем, его ж убо наше отечество изнесе, вам ж того Бог дарова; его ж вы на мнозе насладаетесь, мы же лишомся; им же вы красуетесь, мы ж того желанием

¹ Надгробное слово Григория Цамблака Российскому архиепископу Киприану // Чтения въ императорскомъ обществе истории и древностей Российскихъ при Московскомъ университете. Генварь-мартъ. Кн. 1. М., 1872. С. 25–32.

истаевахом; им же вы преспевасте, растуще в заповедех Господних, и мы, того писанием подвигшись, тщахомся достигнути вашей (страны), яко да пастыря узрим о стаде пекущаяся и отца о чадах веселящаяся; но о якова в место яковых устретоша нас, от ненадежна гласа, стреле подобно коснувшегося сердцю. О яд растворвеннаго возвещения, сквозе уши воотъявшагося во внутреняя! И понеже радости вашей не быхом спричасницы, всяко ако скорбем достоини, вам жь и нам отца печали предложись трапеза и питие с плачем растворись; ибо другаго Иосифа лишихомся, его ж препитание не пшеницею бяше, но словом учительства и нрава благодатию, его ж целомудрие не по оному, но мног высочайше, и не до того стану и иным преподаде; сие бо мужа показало естество, яко не свое вменити держаще благо, аще ни иных причастники тому устроить.

Како бо хотяше велик обрестись в царствии небеснем, сотворив токмо, а не научив, и понеже толико Патриарха Иакова плакашесь Египтяне, язык иноязычнаго и племя иноплеменнаго, яко и на семдесят дние плачу протягнутись, и сего ради иже окрест языком явлену быти, тех еже к мужу усердию и воздаанию чести, ея ж должны бяху о таковом мужи, с ним же бе Бог, како мы не плачемся, толикаго и таковаго добра, не учителя токмо, но и родителя, иж благодатию Пресвятаго Духа вас породил, воспита ж Евангелием, наказа же учением отеческим, упрямудри господним страхом, огради отвсяду молитвенным действием, и проявленными вас створи и желательными всем человеком. Сего ради и мы желаем

вас ныне паче неж первие; слышахом бо ваше еже к святому любление, яко не токмо дондеже жив бяше в того сердца крыастеся мыслено, но и по смерти, святей того души ваша сердца прилеплена суть, и того блаженней памяти ваша спребываютъ разумения. Блажен убо он, яко такову любовь изостави всем вам, якову несть в человецех ныне обрести; блажени и вы, яко сию приемши сохраняете совершену, и не дозде токмо, но и уживати тщаетесь, яко чада отцелюбнаа, не двоих, или триех, год иж преидоша, но и простертию летнему съпротяжется и ваше ко отцю любление. Сего бо ради вожделенен он, яко таковы сынове роди, вожделенны ж и вы, яко такова сподобистеся имети отца; доблествен корень и чюден, но и плоди корени достойни; ибо яко ж некий корень чюден, в недрах крыющься земли, той убо не дивиться, ради ж плодов своя добродетели крепость показывает, сице и блаженный Киприан в гробе сокровен, тъ убо нашим очима телеснымъ незримъ есть, ради же вас, плодов своя благодати, крепость показывает. И больше вы от нас явитесь: вам бо, яко достойным, дается, от нас же, яко от недостойных, отъяты, и отънеле же вас духом породи, того вы видения никако ж оскудете, мы ж святаго оного лица вмале сподобихомся видети, отроческий еще носяща возраст, абие ж от нас отъиде, и старости нас постигши, не к тому того видехом, а что виновное сему, яко да ныне рыдание много о нем уплождазем и страсти утешения ни откуду же имеем. Весте ж и вы, возлюблении, егда великое сие видехом сокровище, и да отчасти о том воспомянем вам: суть бо оттоли до

тридесять негде лет, егда от вас воздвигся, к великому сему и царици градовом грядяше; подъвижажаше бо пастыря любление, долготу ни во что ж вменити, и некий язык проходящи, иж Истру реце спротяжущи, искушения святаго сретяща и мною скорбию того обложища; обычно бо Господеви святым таковаа попущати смотрительне, яко да они убо страждуще, проявленнейше бывають, тогова же божественнаа сила в тех немощи свершается, яко ж ко Иову первое: «Мниши ли мя инако ти сотвориша, но яко да проявишися праведен;» и к Павлу второе: «сила бо моя в немощи свершается;» и яко ж уже близ бысть к нам грядый, тогда церкви, яж нас воспитавшиа и наказавши, с рождением нас отцем и учителем зельным, сrete, восприемлющи светлостию блаженнаго, целоваючи, объемлющи печальнаа радостными отгонящи, студ ограбления подобающею честью забвению отсылаючи. По неже бо Бог на пути тому оскорбитись попусти, благоволи тому во отечествии тако прославиться и утешити того желающаа сердца, и самому исполниться неизглаголанна радости, видевшу свое отечество тако правимо, яко многим похвалам достойно бяше, своего ж и великаго Евфимия, таковая кормления дръжаща, и стещись от жители града, яко ж некоторый быстрине напрасно множеству притекшю того стретению: не жена восхоте от видения престати, не муж убог, или богат: оставиша хранилища домов хранителие, не затворена убо беша купцем продавница, пометахужесь на торжищу продаемаа, едино ж хранение всем и утверждение, еже всем купно изыти и никому

ж отнудь остати во граде; оставиша раби владыкоу-
гождения, оставиша художницы своя дела, и елико
чуждое народа, и елико местное, тамо идяше, Кип-
риана видети; тако ж и дева неисходнаа, студ преоб-
идевши, течааше; и стар и недужен, немощь понуди-
вше, тамо тщахуся; ибо велика сладость бяше, еж
святаго лица восприати онаго (видение). Не бо ток-
мо уча, или вещаа, но и зрим, просто достоин бе
всякоа добродетели учение в зрящих душа вселити,
и овы убо близ гредоаху, и ногам касаахуся, и руку
целоваху, овии же, от множества возбраняеми, изда-
лечя того зря точию, яко довольно приемше бла-
гословение, и ничто ж меньше от иж близ бывших
имевше, сице со всяцем извещением отхождааху,
жены умильно припадающе, своя чада под ногама
его пометааху верою, и недугующиих друзии, и яв-
лено бяху всем Богом послано врачество непьщую-
ще, и освящение сладкое оно святаго вхождение, и
еда не по кораждо вере благодать действуаше, и
паче в лепоту; яж бо во апостолах действовашиа
сила, и тогда, ради благословения онаго, осващеваше
верный он народ и отраду страstem подавааше.
Тогда великое сие светило видехом, братие, и свя-
щенныа оны руце нашей коснушась главе, купно убо
благословляющее, купно ж и хотящая нам случати-
ся, духом проричяюще; тогда радастнаа беша, ныне
же рыдательная; тогда веселиа органы начинахом,
ныне же плачевныа подвижем; тогда бо утешаше
разлучение жизни надежда и блага упования име-
хом видети пакы твердаго онаго благочестия столпа,
ныне же последние наше разлучение изволи, про-

пасть велика посреди того и нас утвердися. Ов убо на Авраамовых упокоевается недрах, мы ж того желанием палими, стражем, а уступающего несть; тогда духовне ликоствовахом, ныне умильно о страстях воздыщем; тогда светлое, а ныне надгробное, поем. О злаа тмы въсток светила неуповающей: отыде доброта она, яже паче солнечных зарей, вам ж и нам надсладъчайшаа; братиа бо вам есмы отлучишии; понеже и отец ваш, иж плачу нам предлежит вина, братъ беаше нашему отцю. Сего ради егда веселястесь вы, и мы слышаще, веселию вашему спричяхомся, и плачу вашему подобны есмы сообщницы, понеже и беда опща: молчит глас сладкий он, и да сице реку небесный; оттуда бо имяше еж вещати, и паче вина сердца веселящий, затворишась устны, тихо убо движимыа, обильно же благодать испущающаа; где око небесное зряще, же тому дарова Бог, в пустыни еще сущу? где ухо божественаго гласа слушающа? где язык он истинный, а еретиком страшный? где сладкая очима тишина, где устам светлое ослабление, благословением являемое? где десница многблагословляемаа, где светлое оно ядрило духа, корабль вашего жительства сътворяющее, тихо преплавляти житийскаа волны? где известное душам кормило, им же возмущения языческаа безстрастно прехождаясте? где непреложное разума утверждение, имже всяк страх отгоняете? где добрый кормчий, иже вашего ума корабль к небесем направляаше? О лютаго истомления, тому напрасно от нас отбегшу! Слышах Иеремины гласы некыа, сетованы, жалостны, ими ж опустевъши Иерусалим рыдааше,

со многими иными сие прпевающ: «Пути Сионова плачются.» Сиа убо тогда решаь, ныне ж исполнишася. Егда бо возвестися блаженное оно преставление, не вси ли Московстии путие восплакашась? не вместо ли гуслей и цевниц всех равно сетование обиа? не и сами ли младенцы, страсте во искусе бывъше, подобно рождшим, честное убо тому и желаемое исхождения, нам же горькое, рыдаьми достойными почтоша? Вем и другую Еремеине подобну песнь, нашей страсти ключиму, яже (Давид) о пленении Израилеве сотвори; рече бо: «На реци Вавионстий, и ту седохом и плакахом, помянувъше Сиона на вербех, посреде ея, обесихом органы наша,» мое творя жалостное сие пение: и на мне бо събысться, яко ж и на онех, идущи ми к вам, яко же и доспев реки, и тамо река убо Геон беаше, идеже пленении они, себе ж и органы молчанию осудиша, река ж Немон бяше протичюща Литвы, на ней ж горькому нам стретшю возвещению, ни ж плакати можахом, ни ж телесны органы ко естественному подвижыми имети, но изумлении быхом о ненадежном гласе, и зрящим токмо мечтающесе живи, душа в нас дръжима пленицами неизбежными от создавъшаго, животней же силе уже от нас съпрятавъшиася. Исполнижесь и ино на нас, еже о тех же людех речеся: «Возвратихся на страсть, егда унъзе ми терн.» И тамо убо, егда прилучаашесь единому в ногу въпасти терну, прекланяющесе падааху, подобно страждущему и прочии, зане ж в единое ризе водимом бытии тысуцам, zde же не единому и стом, или тысуций, но всем купно сердца стрела печали уязви,

яже зависть пусти на нас, доброте нашей позавидев, и нас брачныя совлек одежды, во вретище облече и от чертога изведе, на распутии остави, от злых отъятея от нас добрый жених, и абие нас обият сетован-иа сиротство; в перфиру и виссон некогда облачахомся, ныне же нищи являемся, и почто; тем же и хотел бых, аще и вас (несть) близ спомогающих ми взыти на величество беды и некий глас въздвигнути, чести достоин, всегласно, яже о отци беду обрыдываа, яко ж сътвориша доблествении они сынове Патриарха Иакова; но что постражду? како язык понужду к служению слову, яко же некими тяжкими оковами, бедою окованный? како отверзу уста, безгласием содержиимаа? како ли воззрю душевныма очима, тмою беды покровен? Кто ми, разрешив мрачный и глубокий сей облак утра, паки от ясноты светлу покажет смирения зарю? Како ж и восияет заря, светилу нашему зашедшу? Да речем что и от Ивовлех глагол, и сами страждуще, их же он к другом глаголаше болезненною душею: «Кто поставит нас на лета дний первых, в них же хряняше ны Господь, егда сияше светильник его над главою нашею?» Угаси зависть дунувши црковьную лампаду, и дыма и тмы сию исполни, яже убо над главою нашею стояше, вселенней же светяше всей, по Господню гласу: «Да восияет свет ваш пред человеки!» Оскуде источник, язык, глаголю, святаго, и дерева, яж при исходищих того, иже есте вы, показываете дряхло листвие; отълете славий перковный, сладко поай божественаа во уши ваши, и ради сего уныли есте; велика нас окруживша беда, понеже и велик сосуд Божиих даров нена-

дежно от среды нас взят бысть; в нем беаше любовь нелицемерна, яже закону и пророком глава, благодать во устну излианна, смиренномудриа крайний предел, Авраамово странноприимство или паче богоприимство, целомудрие Иосифово, Моисеова благодать, и своеплемеником миловаше, Иово терпение; весте бо, возлюбленнии, колико беды подъят, иже и каменное умягчило бы ся естество, вся сладце претерпе, да вас не разлучится; Аароново священнолепие, Самоиова твердость, Давидова кротость, Соломонова премудрость, Илиина ревнивость, Данилово разсуждение, не в соновах, яко же он в Халдеох, но в духовах; видеаше бо добре премудрый всяк дух истинный, исповедающий Господа Иисуса Христа, по плоти пришедша, и дух льстечь; по высокому Иоанну пустынно бе воспитание, и пустыньства леташе крылы семо и онамо, духом наставляем до явления, его еже к новому Иилю вам, им же и надобен бяше, ему же и достойни бесте: «Таков бо нам подобаше Архиерей,» иже во всем духовне, возвесели вас, осени васъ своих молитв крылома от нашедшиа многажды беды, яко же птенца орел с недром прием; едином токмо оскорби вас, и наша силы с собою погребете, еже из тела исъшествием; а понеже Бог повеле, кто спротив глаголай? И конец убо плачевным сие да будет: «Аще забуду тебе, Иерусалиме, забвена буди десница моя!» Вы жь утешитесь прочее, молящу ми вас и вопль рыдания оставите: кто бо и утешить страждущих, аще не иж, подобно вам, страждай? Не взятся отец от нас, но посредь нас стоит, больше ныне назирает нас, ныне яснейши

молится о нас. И почто не зрим есть нашима очима? Понеже во внутренняя завесы вниде святитель, в незаходимая достоже, оставль плоти завесу, идеже Иисус, предотеча о нас, вниде, некому в зеркалах и гаданиих и вещей обрoзах, но лицом к лицу беседует Богови, его ж от юности возлюби, его же ради тому распятся и он мирови, иже о вас толико трудися съпротивися (скорѣбнаа съ вами разделяем, и ныне купно плачема разлучения учителя), бодрѣствуа, да не кого от вас отторгнетъ сатана. Толико бо возлюби вас, яко же Павел вселенную, с ним же и глаголаше: «Кто изнемогаеть, и азъ не изнемогаю; кто соблажняется, и азъ не раждизаюся;» другой вам Павел явлься, и больше всех трудися, иже прежде его в вас бывших, подвиг добрый подвизася, течение сконча, веру соблюде, тем же предлежи тому праведный венец, его же воздасть ему в он день судия, егда и вас всех тако возлюбленных, отеческий же и пастырський, окрестъ себе собереть, сияющих светом неизглаголаным, и радостный он и блаженный испустит глас: «Се аз и дети, яже дасть Бог,» ему же слава в безконечныя веки. Аминь.

Написах Киприану: О Киприане, по истине светило российской земли. Григорие Цамблак, писавый слове сие надгробное, бывый Митрополит Киеву и всеа дръжавы Литовскыа.

СЛОВА НА АДСЯЧЭННЕ ГАЛАВЫ СВЯТОГА І СЛАЎНАГА ПРАРОКА І ПАПЯРЭДНІКА І ХРЫСЦІЦЕЛЯ ІААНА¹

Пакуль Юдэя жадае прарочае крыві, пакуль прароказабойствам дыхае, пакуль Езавель Ілю шукае на смерць, пакуль на калясніцы гоніць і яна не даганяе праведнага. Тое беззаконным прашэннем галаву папярэдніка на сподзе пасярод гасціны непатрэбнай насіцца дазволіў, галаву, якая анёлам святая, галаву, якая голас Айца чула і Сына хрысціла і Святы Дух бачыла, галаву, якая бессаромнага Ірада агідную юрлівасць выкрыла, галаву, для вачэй Ірадзіяды страшную. О хітрыя жанкі, такую галаву на гулянне мячу і дзясніцы забойцы зрабілі!

І якая яго віна? Бо кажа Іраду: “Нельга табе меці жонку Філіпа, брата твайго”. І тым болей, о Ірадзе, ласку боскую павінен спавядаць і болей таго, у пашане павінен быць нябесны гэты, і тым болей – чалавек чалавека, і тым болей любіць яго, бо цябе ад беззаконня адводзіць і грэх адсякае. Ты ж супраціў-

¹ НБ Беларусі. Аддзел старадрукаў і рэдкіх выданняў. № 214. “Торжественник”. XVIII ст. С. 267–273. Пераклад з царкоўнаславянскай мовы Т.П. Казакавай

нае творыш. Чысціню настаўніка, пакаянне праведніка забіваеш? Калі ж надумаўся таго з цямніцы вывесці і ў яго прасіць даравання і гасціну асвяціць мужа прышэсцем і тых старэйшын галілейскіх і ўсіх, хто прыйшоў павесяліцца, ты вяселле на плач прамяняў і гасціну крывёю, не віном, частуеш. О, апошняга неразумення! Хто бачыў гасціну з крывёю змяшаную, Хто бачыў галаву, што на сподзе, як пачастунак, прапаноўвалася?

Гэта бо Ірад кажа: “Вазьмі Іаана, звяжы яго і пасады яго ў цямніцу”. Казаў бо яму Іаан: “Нельга табе меці яе!” Ірадыяда ж разлававалася на яго і вырашыла яго забіць і не змагла. Ірад жа баяўся Іаана, ведаючы, што ён муж праведны і святы. І быў у яго паслушэнстве і з прыемнасцю яго слухаў. Яго свет злачынца ў цямніцу закрывае і хоча застрашыць яго і загадвае, каб той не выкрываў яго. Быў звязаны ён, але слова Боскае не звязваецца. Гэты Ірад быў больш злы ад лютага Васіліска, род якога шмат дзяцей, што былі ад веку бязгрэшнымі, пабіў і мацярок зрабіў бяздзетнымі. Ад яго Ян тады быў захаваны і здзяйсняў добрыя справы, як рабілі продкі яго.

Чаму не пасаромеўся мужа гэтага, раней баючыся яго, яго, праведнага і святога? Чаму з прыемнасцю не паслухаў яго? Дрыжыш, што ўсе даведаюцца пра пралюбадзейства і прароказабойства, якое агіднае не толькі бессаромнасцю, бо ў законе сказана: тады можна ўзяць жонку брата, калі ён памрэ і семя пасля сябе не пакіне. Тут жа Філіп памёр і семя пасля сябе пакінуў – тую, што скакала, у якой д’ябал скакаў, і прасіла плату – галаву Іаана.

Гэта адбылося аднойчы, калі Ірад у дзень свайго нараджэння вячэру рабіў старэйшынам галілейскім. “Быў, – сказана, – дзень нядобры”. Інакш кажучы, падахвочаны д’яблам, таксама і злахітрай жонкай, ён вырашыў зрабіць незразумелае. І прыйшла дачка той Ірадыяды, той агіднай, той любадзейкі, нясталай мужу свайму, што не прызнавала боскіх законаў, той, якая забыла закон Богам дадзены. Прыйшла дачка тае Ірадыяды, ад Філіпа, а не ад Ірада. “Калі Філіп яшчэ быў жывы, Ірадыяда была ўзята Ірадам”, – кажа Язэп. І што зайшла, о вялікамудрыя евангелісты, хіба дзевам не трэба сарамаціцца і хаваць сваю аздобу, ціхмяна хадзіць, прыстойна моўціць і маліць цара з замілаваннем словамі наймудрэйшых. “Не, – сказана, – не тое зрабіла яна, скакаць пайшла, скокамі і аздобай вельмі дагадзіла Іраду”. Слушна кажа евангеліст: “Дагадзіла цару”. Такія такім і дагаджаюць, распуснікі грахамі вытанчанымі забаўляюцца. Што ж штурхае іх рабіць гэтка паганная гульбішчы: скакаць з аголенымі да лакцей рукамі, выкрыкваючы неверагодныя гукі і словы, такія ж распальваюць пажаду, выкручваюцца, скачуць, галавой трасуць туды і сюды, распусціўшы валасы, як шаленцы, а не цнатліўцы.

О, бессаромная, хіба дзевам можна скакаць пасярод гасціны гэтай, пасярод распуснікаў бегаць бессаромна. Што гэта за цар, калі яму прыемна бачыць бессаромнасць дзяўчыны?

“Прасі ў мяне, – кажа, – што хочаш і я дам табе!” І кляўся ёй: “Калі папросіш мяне, то аддам табе аж да паловы царства майго!” Ад душэўнага п’янства толькі такія праклятыя, толькі рабскія духам кля-

нуцца. Гэта грэх, калі хто ахвотай аддае ў палон свабодную душу, і толькі глядзіць і робіць тое, што яму прыемна. Так і гэты пракляты не зважае на сваю вялікасць, не памятае царскай велічы, не глядзіць на гасцей, але толькі на вартае смеху дзяўчо, шукаючы любові яе маці.

Яна ж выйшла і сказала маці сваёй: “Чаго мне прасіць?” Тая ж кажа: “Галаву Іаана Хрысціцеля!” І замаркоціўся цар, але не захацеў парушаць клятву, якую даў перад гасцямі. І ў тую ж хвіліну паслаў цар ката, і загадаў яму прынесці галаву. Той пайшоў, адсек у цямніцы галаву, прынес яе на сподзе і аддаў яе дзяўчыне, а тая – маці сваёй.

Што робіш, о Ірадзе! Што так без аглядкі звязваеш сябе клятваю? Што так спяшаешся, калі ніхто не гоніць цябе? Што клянешся вялікім імем Сына Божага перад дзіцем? Хіба не мог ты за скокі даць крыху золата або срэбра, а не гэтак абяцаць: “Што папросіш, то дам табе аж да паловы царства майго!”

О ганарліўства, о шаленства! Насяліў Госпад Бог зямлю і даў любаснаму Ізраілю ў спадчыну, дык навошта ты агіднай дзяўчыне дзеля гульбішча бессаромнае прапаноўваеш!

О вар’яцтва! Хіба галаву Іаана Хрысціцеля з паловай царства свайго параўнаеш? Лепей бы ты клятву не выканаў, чым такое беззаконне ўчыніў! А калі б тваю галаву папрасілі, даў бы ты яе адсекчы? Ды не вытрымаў бы і закатаваў бы тую, якая гэтага прасіла! А ты ж клятву не пераступіў і паслаў ката прынесці галаву яго. Сказана: “Па ката паслаў і загадаў яму прынесці галаву Іаана!”

О жахлівасць! Не сказаў пачакаці, не адклаў да наступнага дня, не забараніў, не зірнуў злосна, а як раб паслухаў. Яна ж як валадарка, а не прасіцелька казалася: “Хачу, каб ты падаў мне”. Яшчэ загадвае: “Хачу, каб даў тут, перад усімі”. Спалохалася, каб не перадумаў цар: “Хачу, каб прынеслі сюды галаву Іаана Хрысціцеля!” Ён жа ката паслаў і загадаў галаву прынесці. Дзіва, як вымавілі вусны цара, ведаючы, што ў жалобе будзе ўся Юдэя? Тады жахнулася ўся Юдэя, зараз – увесь сусвет. Як ішлі ногі забойцы? Якімі вачыма глядзеў на нябеснага пустэльніка? Як падступіў, як дастаў меч, як не сарвалася агідная рука, дакранаючыся да святое шыі? Не разумею і здзіўляюся, думаю і знясільваю розум: як можна было ісці і адсекчы, і прынесці галаву на сподзе, і аддаць яе дзяўчыне, а тая – сваёй маці.

О агіднае частаванне і мязотнае скліканне, о нараджэнне бессаромнае, як непакарана была паганая тая, калі бессаромнымі рукамі святую галаву прыняла? Як не абрынуўся храм, убачыўшы галаву на сподзе, убачыўшы пачастунак забойства? Як тая кроў у цямніцу маўкліва ракою пацякла, а не патапіла тут жа Ірада, як калісьці глыбіня Чырвонага мора ганарлівага фараона! Усё, што тут адбылося, патрабуе такой жа адплаты. Ён жа не выгнаў беззаконнікаў і яшчэ на заступніка ўгнявіўся. Гэты ж найвялікшы з усіх прарокаў большы за самога Майсея, і ачысціў людзей Хрыстом, і паказаў народам народжанага па запавету, і прапаведаваў Госпада. Такого анёла і большага за анёла несправядліва забіць! І за гэта трэба адпомсціць, а не маўчаць аб гэтым.

Ты забойства ўчыніў, о Ірадзе, люцейшае, якое не бачыў свет, найвялікшага з прарокаў забіў, найвялікшага з народжаных жанчынай! Голас слова забраў ад нас, трубу пакаяння прымусіў маўчаць! Але ж ніколі не асіліць ліхата дабрадзеяства! І ты гэткае асмеліўся зрабіць злачынства, пра якое гавораць ва ўсім сусвеце. Ён жа Хрыста прапаведуе і на сподзе цябе выкрывае пасярод гасціны: “Нельга табе меці жонку Філіпа, брата свайго!” Марна Ірадыяда задумамі сваімі агіднае тое робіць, спадзеючыся адсячэннем выкрывальнага пазбегнуць голасу. Зараз многія пачнуць выкрываць, бо галава на сподзе пасярод балявання бессаромнай дзяўчыны, усіх запэўнівае, што пацярпела за ісціну. Да беззаконня дадала беззаконне, о новая Езавель, ганьбу да ганьбы і вечнае выкрыццё. Да гэтага адзін язык Хрысціцеля вінаваціў, да пакаяння прыцягваў цябе, зараз жа ва ўсіх царквах языкі евангелістаў тваю бессаромнасць выкрываюць: “Дай мне, – кажа, – тут, на сподзе, галаву Іаана Хрысціцеля!” О прымнажэнне ліхаты, не на плашчаніцы, не на абрусе, не на дошцы, а на сподзе, нібы наедак салодкі! Так прагнула тая яго смерці, так моцна, такімі вачыма, у якіх была нібыта атрута духоўная. “Дзеля гэтага на сподзе і прынясі, – сказана, – галаву яго і аддай яе дзяўчыне” і дзяўчо занесла яе да маці свае, “злая ільвіца, злейшая за скімну, атрымаўшы пажаданага таго ўлову, нясе яго маці”.

Прымі павучэнне, прымі, калі пажадаеш, з асалодаю, прымі маю працу, прымі мой дарунак! Не таго бойся, што замоўкне голас, які не дае табе спакою і ляцяць стрэлы, якія колюць цябе, але не спыняецца тая, што скача, ніколі не спыняецца!

У той жа час, – сказана, – пачуў Ірад-тэтраўладнік пагалоску аб Ісусе і сказаў рабам сваім: “Гэта Іаан Хрысціцель, які ўваскрос з мёртвых. І валодае ён вялікай сілай”. Глядзі, як спалохаўся, калі пачуў гэта! Гэткае апаганенае сумленне ў вечным клопаце было, вечна ў трымценні, вечна ў развагах: “Ён устаў, – сказана, – з мёртвых”. Раней, калі забойства ўчыніць вырашыў, ты аб уваскрэшанні і не падумаў! Не згадаў ты Саламона, які сказаў: “Тады адважна паўстане праведнік перад тым, хто зняважыў яго”. Зараз жа ён упэўнівае, што ёсць пакаранне, і таму кажа: “Сілы думаюць пра яго”. Калі б Іаан дзіва не ўчыніў пры жыцці сваім, думалі б, што ён пасля ўваскрэшання стаў цудатворцам. І баяліся, і дрыжалі жывыя перад мёртвым, забойцы забітага, які ў парфіры і ў вянцы валасяніцу насіў з поўсці вярблюда, які блукаў па пустыні.

І раней былі забойствы, многія з якіх выкрываліся, але не такія жудасныя: калі ж Ірад гэта зрабіў, то агарнуў яго жах. Тады згадалася Іаанава ласка боская, якая ад нараджэння была яму дадзена, які Духам Святым быў надзелены ад маці свае, на Ілю падобны, той жа пустыні жыхар – хрысціцель і прарок, змагар за ўсіх. А пра тое, што быў ён свяцейшы за іншых – пачуў словы Язэпа, які сведчыў, расказваючы пра пагібель войска Ірада ад Арэты Араўляніна: “Нейкія юдэі задумалі, што пераможана будзе войска Ірада, і сапраўды, пераможана было яно пасля смерці Іаана, званага Хрысціцелем”. Забіў бо гэты Ірад добрага мужа, які юдэям загадаў дабрачыннасць трымаць і адзін аднаму праўду казаць, і да Бога звяртацца,

хрышчэнне тварыць, бо і хрышчэнне прыемна здзяйсняць – аб чысціні цела і душы дбаючы. Тут усе ўсвядомілі, які ён быў цнатлівы, які святы! Гэта ўсё не разгледзеў, не заўважыў новы Ахаў. Гэты муж варты толькі пахвалы, а не смерці, але калі ён забіты, калі ўжо выкрывальніку перарэзана горла, тады злачынец сам сябе выкрывае. Ірад кажа: “Я адсек яму галаву, ён устаў з мёртвых і мае вялікую сілу”. Калі загінуў праведнік, тады грэшнік у палацы голас пачуў: “Нельга табе валодаці ёю”. Сказана: “Ты ўстаў з мёртвых, каб асудзіць забойства неправеднае”. Чуў бо Каін боскае слова: “Кроў Авеля, брата твайго чую я з зямлі”. І як Каін сем разоў быў адпомшчаны, цябе чакае больш жудасная помста. І цябе, і іншых, хто злосць памнажае, той сам сабе ворагам бывае!

Што ж мы пра Хрысціцеля скажам? Як яго памяць ушануем? Якімі вянкамі ўпрыгожым яго галаву? На яе жалеза ніколі не ўзнямецца! Якім мірам яе памазаць, на якую Дух Святы сыходзіць, як некалі міра сыходзіла на галаву і бараду Аарона? Якімі рукамі даткнемся тае галавы, якую кранала рука Творцы, якімі вуснамі пацалуем, якія песні ёй спяем? Не спасцігае розум, знемагае язык! Хачу ўбачыць месца, на якім была яго святая кроў! Хачу, каб хто занёс мяне туды, каб мог я прыпасці да яго святога праху! Каб гэта здзейснілася! Дзеля Хрыста Ісуса Госпада нашага, якому слава давеку! АМІНЬ!

Змест

Прадмова	3
Раздзел I.	
Творчы партрэт Грыгорыя Цамблака.....	6
Раздзел II.	
Грыгорый Цамблак і ўсходнеславянскія рытары XI–XII ст.	29
Раздзел III.	
Мастацкі свет Грыгорыя Цамблака.....	38
III. 1. Біблейская вобразнасць у “Надмагільным слове Кіпрыяну”	40
III. 2. Эўфанія "Слова на Узнясенне Ісуса Хрыста"	45
III. 3. Сімволіка ў “Слове на Узвіжанне Святога Крыжа”	52
III. 4. Сінэргетычная парадыгма ў творчасці Грыгорыя Цамблака і Епіфанія Прамудрага.....	60
Заклучэнне	66
Бібліяграфія	68
Дадатак. Творы Грыгорыя Цамблака	77
Слово похвальное святому и славному великомученику и мироточцу Димитрию	79
Слово на Воздвижение Честного Креста	88
Послание Литовских епископов.....	99
Соборная грамота Литовских епископов.....	100
Стих на Успение Богородицы.....	104
Григория мниха и презвитера, игумена обители плинаирьскыя, надгробное иже во святых по истинне Киприану, Архиепископу Российскому	108
Слова на адсячэнне галавы святога і слаўнага прарока і папярэдніка і Хрысціцеля Іаана	118

Выдадзена коштам аўтара

Навуковае выданне

Таццяна Пятроўна Казакова.

ГРЫГОРЫЙ ЦАМБЛАК:
царкоўны дзеяч і пісьменнік

Падпісана да друку 29.04.2008. Фармат 60X84_{1/16}. Папера афсетная.
Друк лічбавы. Ум. друк. арк. 3,9. Ул. выд. арк. 8,0. Наклад 100. Зам. 228.

ВТАА “Права і эканоміка”. Ліцэнзія ЛВ 02330/0056831 ад 01.04.2004 г.
220072 Мінск, вул. Сурганава 1, корп. 2.
УП “КНІГА” Мінск, В. Харужай, 31а